

Scherprechters in de Negentiende Eeuw.

Onderzoek naar de maatschappelijke status van Bossche scherprechters in de negentiende eeuw.

Master Actuele Geschiedenis

Begeleider: Dr. Dries Lyna

Datum: 22-7-2016

Jeroen E. C. P. van den Tillaar
Studentnummer: S4067959

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Status Quaestiones.....	3
Hoofdstuk 1: De geschiedenis van scherprechters 1300-1800	7
Hoofdstuk 2: Het scherprechtersambt in de eerste helft van de negentiende eeuw.	10
Moord op een Frans echtpaar	10
's-Hertogenbosch en de familie Kleijne.....	13
Maatschappelijke status.....	14
Een nieuwe tijd breekt aan.....	21
Hoofdstuk 3: Het scherprechtersambt loopt ten einde	24
De laatste Bossche executie	24
Nieuwe bestaanswijze	30
Conclusie	35
Bibliografie	38
Literatuur	38
Websites	39
Bronnen	41

“By some strange logic the act itself was justified and defended, while the actor was degraded and ostracized.”¹

Inleiding

Frantz Schmidt uit Neurenberg was een beul uit vroegmodern Europa. Hij hield in de jaren dat hij actief was een soort dagboek bij waardoor het denken en doen van deze man voor de wereld bewaard is gebleven. Joel Harrington schreef op basis van deze bron een boek over het leven van de scherprechter te Neurenberg.² Het is geen traditioneel boek over de beul en zijn gruwelijke beroepsmatige handelingen. Het ‘dagboek’ gaat over een man die tegen zijn wil in het ambt van scherprechter op zich had moeten nemen. Deze man, Frantz Schmidt van Neurenberg, werd beul omdat hij niet anders kon. Zijn vader werd gedwongen tot het executeren van samenzweerders tegen de markgraaf van Hof (Duitsland). In die tijd gold: eenmaal een moordenaar, altijd een moordenaar. Met het doden van iemand verdween alle verworven maatschappelijke status en werd hij als eerloos gezien. Het infame beroep van scherprechter kwam voor de voorheen eervolle familie Schmidt als een schok, hun leven veranderde drastisch. Vanwege de eerloosheid van de familie had Frantz geen andere keuze dan het beroep van zijn vader over te nemen. Tijdens zijn leven voerde Frantz een strijd, voor hemzelf en zijn familie, om het juk van infamie en eerloosheid af te kunnen werpen. Het romantisch aandoende narratief zit vol met tegenslagen en afwijzingen maar ook met geluk, zelfvertrouwen in een goede toekomst en een happy end.

In deze studie wordt Frantz Schmidt ingewisseld voor de scherprechtersfamilie Kleijne uit Den Bosch. Vier generaties - waarvan de laatste drie hier worden onderzocht - hebben het zwaard in Den Bosch gehanteerd. Johannes Libordius (1750-1831), Johan Hendrik (1790-1864) en Johannes Lubordus (1816-1871) waren deze personen waar het in deze studie om draait.

Status Quaestiones

De perceptie die we van de scherprechter hebben en waar ook Frantz tegen vocht, is overwegend negatief. Het feit alleen al dat we de scherprechter meestal beul noemen wil zeggen dat onze mening met afschuw doordrongen is. Terwijl de titel van *meester*, die Frantz bezat, juist paradoxaal doet vermoeden dat het ambt wel eervol was.

Al sinds de oude tijden bestaan er scherprechters. Zo staat er in de Bijbel een passage over de scherprechter “En terstond zond de koning [Herodes] een scherprechter met de opdracht het hoofd [van Johannes den Dooper] te brengen. En deze ging heen en onthoofdde hem in de

¹ Uit: Anton Blok, ‘Over de infamie van de scherprechter’, *Volkskundig Bulletin* 9.2 181-186 (1983) 181.

² Joel Harrington, *Dagboek van een beul: meester Frantz Schmidt van Neurenberg (1554-1634)* (Amsterdam, 2013).

gevangenis”.³ Het is dan ook aan het christelijk gedachtenpatroon te wijten dat de scherprechter in de late middeleeuwen als zondaar werd gezien. Alleen God mocht beslissen over leven en dood. Het paradoxale karakter van de beul kan dus worden beschouwd als een overblijfsel uit de late middeleeuwen. Echter, zo eenvoudig is het niet. Juist ook het christelijk gedachtengoed, dat alom tegenwoordig was, zorgde voor een kentering in het bewustzijn van de burgers ten opzichte van de scherprechter. Vanaf de zestiende eeuw gold dat juist het zenden van misdadigers naar waarschijnlijk de hel - in sommige gevallen de hemel – gerechtvaardigd werd door de christelijke strafjustitie.⁴ Ook hieruit blijkt wederom dat de positie van scherprechter ambigue is.

De ambivalentie van de professie van beul is in de laatste decennia onderzocht, hetzij beperkt. Recente wetenschappelijke studies over beulen in Nederland bestaan niet, het enige uitgebreide werk dateert van 1937 en kwam van de hand van De Witt Huberts. Het onderzoek naar beulen in Nederland staat nog in de kinderschoenen. De onderzoeken die wel gedaan zijn, hebben een duidelijk rechtshistorisch of genealogisch karakter.⁵ Vooral onder genealogici is het onderzoek naar scherprechterfamilies de laatste jaren aangezwengeld. Hierbij hebben zij zich echter niet druk gemaakt om de scherprechter als persoon, maar hebben zij zich gericht op de onderlinge verbanden tussen scherprechterfamilies.⁶

Waar in Nederland het onderzoek naar scherprechters nog niet erg ver gevorderd is, is dat bij onze oosterburen wel het geval. Gisela Wilbertz, zeer gerenommeerd in haar vakgebied en expert op het gebied van *scharfrichters*, publiceerde de laatste decennia tal van artikelen. Haar historisch-sociologische perspectief was vernieuwend, alsmede haar standpunten. Zij beargumenteert dat scherprechters in haar onderzoeksgebied lang niet zo infaam waren als eerder werd gedacht.⁷ Infamie en *ehrllichkeit* zijn de twee kernbegrippen die vooral Duitstalige onderzoekers ter hand nemen. *Ehrllichkeit* laat zich in het Nederlands vertalen in eerlijkheid, maar kan naar mijns inziens beter worden vertaald met eervol. Scherprechters zouden als *unehrliche* (oneervolle) lieden bekend staan. Oneerlijkheid zou een morele categorie zijn, volgens Wilbertz.⁸ Blok vindt daarentegen dat het begrip meer betrekking heeft op de rechtspositie van de beul. De beul werd geen burgerschap

³ Marcus 6 vers 27

⁴ Cees Snijder, 'Het scherprechtersgeslacht Van Gelder (Von Geldern)', *De Nederlandsche Leeuw* 131 (2014) 1-45, alhier 1.

⁵ Rechtshistorische boeken zijn onder andere van de hand van Pieter Spierenburg. Pieter Spierenburg, *The spectacle of suffering* (Cambridge, 1984) en Spierenburg, *Judicial violence in the Dutch Republic* (Amsterdam, 1978).

⁶ Cees Snijder is een vooraanstaand genealogicus. Hij publiceerde meer dan tien artikelen over de familiebanden van scherprechter in Nederland. Rechtshistoricus Spierenburg heeft eind jaren '70 en begin jaren '80 hierover gepubliceerd.

⁷ Gisela Wilbertz, *Scharfrichter und Abdecker im Hochstift Osnabrück. Untersuchungen zur Sozialgeschichte zweier "unehrlicher" Berufe im nordwestdeutschen Raum vom 16. bis zum 19. Jahrhundert*, *Osnabrücker Geschichtsquellen und Forschungen* (Band XXII) (1979).

⁸ Wilberz, *Scharfrichter und Abdecker*, 336.

toegekend en mocht geen lid worden van een gilde. De nevenactiviteiten zouden ervoor zorgen dat het beroep van scherprechter als infaam te boek stond.⁹ Vooral Duitse onderzoekers proberen in de nevenactiviteiten een verklaring voor infamie te vinden. Niet alleen Wilbertz vergelijkt de scherprechter met vilders, maar ook Nowosadtko en Pechaček hebben deze vergelijking gemaakt.¹⁰ Vilders, in het Duits *Abdecker*, hadden dezelfde maatschappelijke status als scherprechters. Vilders waren belast met het opruimen van zowel “onnatuurlijk” overleden mensen als dieren. Iedereen die met de dood te maken had in de vroegmoderne tijd stond op de onderste trede van de maatschappelijke ladder.¹¹

Een terugkomend probleem bij al deze studies is de tijdsbepaling. Duitse historici hebben zich vooral gefocust op de periode van het *ancien régime*, waarbij zij juist de meest interessante periode, voor de sociaal maatschappelijke status van een beul, missen. De uitkleding van het ambt van scherprechter en de uiteindelijke afschaffing van de doodstraf zorgden ervoor dat het scherprechterschap veranderde en uiteindelijk verdween.¹²

Onderzoeken naar de periode vanaf de Franse Revolutie levert voor de scherprechter geen duidelijk beeld op. In Frankrijk heeft Daniel Arasse onderzocht wat de intrede van de guillotine voor consequenties had voor de functie van beul.¹³ Hij bespreekt de problematiek, net zoals Spierenburg, vanuit strafrechtelijk perspectief waarbij hij zich bedient van mentaliteitsgeschiedenis, maar laat de sociaal-economische gevolgen voor de scherprechter achterwege. Deze studie schenkt hier wel aandacht aan door beelden over de scherprechter uit de negentiende te bespreken aan de hand van zijn positie binnen de samenleving.

In België werd eens gekeken naar scherprechters die hun ambt verloren. In 2002 verscheen de scriptie van Marleen Dupont waarin de maatschappelijke positie van de beul in de 19^e eeuw wordt aangehaald. Hierin werd op zeer kleine schaal aangetoond dat de Brugse scherprechter een bescheiden sociale status genoot. De beroepen van de vaders van de bruiden en getuigen vormden hier het centrale bewijs.¹⁴ Nederland beschikt nog niet over zulk soort onderzoeken. In dit artikel zal op meer uitgebreide wijze voor Nederland de eerste poging worden ondernomen. De vraag wat de maatschappelijke positie van de scherprechter in de negentiende eeuw in Nederland was, loopt als rode draad door dit onderzoek. De stem- en kiesregisters waarin de belastingbedragen staan vermeld

⁹ Anton Blok, 'Over de infamie' 181-187.

¹⁰ Jutta Nowosadtko, *Scharfrichter und Abdecker*, 1994; Petra Pechacek, *Scharfrichter und Wasenmeister in der Landgrafschaft Hessen-Kassel in der Frühen Neuzeit*, 2003.

¹¹ Harrington, *Dagboek van een beul*, 50-51

¹² I. van Eeghen, 'De positie van scherprechters in Nederland in de 19^e eeuw', *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis* 93 (1955) 93-100, alhier 98-99.

¹³ Daniel Arasse, *De machine van de revolutie: een geschiedenis van de guillotine* (Nijmegen, 1989) 171-174.

¹⁴ Marleen Dupont, 'Openbare terechtstellingen in West-Vlaanderen 1811-1867', hoofdstuk 3.2. http://www.thesis.net/terechtstellingen/terechtstellingen_deel_III.htm#3. (21-5-2016); Andries van den Abeele, 'De beulenfamilie Boutquin en Guisen' *Biekorf* (1992) 414-416, alhier 415-416.

zullen het fundament van dit onderzoek zijn. Analyses van deze registers geven ons inzicht in de relatieve positie van de scherprechtersfamilie. Waar dit niet mogelijk is zal er gekeken worden naar huwelijken en beroepen. Hiervoor wordt gebruikt gemaakt van de bevolkingsregisters. De Bossche scherprechterfamilie Kleijne zal centraal staan in dit onderzoek. Drie generaties scherprechters worden binnen hun maatschappelijke context geplaatst. Statistische gegevens die in de negentiende eeuw verzameld zijn bieden een juist uitstekende mogelijkheid om de persoon achter de scherprechter te onderzoeken en volledig in te kaderen in zijn tijd, iets wat voor voorgaande eeuwen veel moeilijker is. De bestudering van het verdwijnende ambt van scherprechter opent de weg voor andere onderzoeken die zich richten op andere beroepsgroepen. Onderzoek naar de scherprechter kan laten zien hoe iemand van een zeer welvarende positie op kan gaan in de grote grijze massa.

De periode van eind achttiende eeuw tot circa 1870 wordt enerzijds gekenmerkt door grote veranderingen, waarbij de Verlichting en het uitbreken van de Franse Revolutie het omslagpunt voor (openbare) straffen betekent in vrijwel heel Europa waar het spook van de revolutie heeft rondgewaard.. Met de intrede van de guillotine verdween de achterhaalde sacraliteit die behoorde bij het onthoofden. Anderzijds eindigt deze periode met de afschaffing van de doodstraf in Nederland, waarna de familie Kleijne geen scherprechtersfamilie meer is.

De beul (in dit geval Sanson te Parijs) werd iemand die enkel zijn vak uitoefende, aldus Arasse.¹⁵ Iemand die enkel zijn taak uitvoert dient het passief kiesrecht niet onthouden te worden, vond Sanson. De discussie omtrent passief kiesrecht voor de beul werd al voor de Franse Revolutie gevoerd. Opmerkelijk is argumentatie van de advocaat van Sanson: hij spreekt van de goede reputatie en over een beul die geliefd is bij zijn medeburgers.¹⁶ Sanson verwierf in 1792 het passief kiesrecht. Een omslag vond dus plaats; de scherprechter was blijkbaar niet langer uitgesloten van het openbare leven. Hij bewerkstelligde voor zichzelf een legitieme positie binnen de samenleving. Ondanks deze legitieme positie werd Sanson nooit verlost van de vooroordelen omtrent zijn beroep, ook de Verlichting kon het beeld niet wegnemen bij de bevolking. Blijft infamie ook een rol spelen in het leven van scherprechters, ook eind 18^e -, begin 19^e eeuw in Nederland? In dit artikel zal hier aandacht aan besteed worden.

De juridische positie van scherprechter in de 19^e eeuw in Nederland werd al onderzocht door Van Eeghen. In zijn artikel bespreekt hij de uitkleding van het ambt. In een discussie in de Tweede Kamer omtrent het scherprechtersambt haalt Van Eeghen de woorden van kamerlid Storm aan die zegt: "Ik zwijg van het voorregt als eene zeer ondergeschikte consideratie, dat men bij het wegvallen der doodstraf ook het verfoeyelijk personeel en de walgelijke werktuigen, waarvan de omschrijving

¹⁵ Arasse, *De machine van de revolutie*, 171-174.¹⁶ Ibidem, 171.

¹⁶ Ibidem, 171.

dit wetsboek onteert, zal kunnen missen".¹⁷ Hieruit blijkt volgens Van Eeghen dat de hoge hoeden in de Tweede Kamer het beroep van scherpreechter nog steeds als infaam zagen. Of het in de praktijk ook zo was wordt niet duidelijk.

We kunnen naar aanleiding van de literatuur stellen dat er een paradoxaal karakter rond scherpreechters hing. Geldt dit paradoxale karakter voor iedere telg uit de familie Kleijne? In deze bijdrage wordt getracht op een prosopografische wijze naar scherpreechters in het verleden te kijken.¹⁸ Kan de familie Kleijne beschouwd worden een coherente groep met gemeenschappelijke kenmerken die hen onderscheid van andere groepen?¹⁹ Het meest opvallende kenmerk is hun professie. De drie generaties Kleijne waren alle scherpreechter, woonden steeds in dezelfde wijk en verdienden over het algemeen steeds hetzelfde. De vraag die dit oproept is wat hier mee gebeurde naarmate het scherpreechtersambt afnam.

In het eerste hoofdstuk wordt het paradoxale karakter van de scherpreechter voor 1800 verder uitgediept. In het tweede hoofdstuk wordt de Bossche scherpreechter Kleijne na 1800 onder een vergrootglas gelegd. Er wordt ingegaan op de veranderingen van het ambt en wat voor consequenties dat had voor de maatschappelijke status van Kleijne. Het bevolkingsregister en met name de kiesregisters van 's-Hertogenbosch blijken van onschatbare waarde. Het derde en laatste hoofdstuk gaat over de teloorgang van het scherpreechtersambt na 1850. Volgden de kinderen van Kleijne in hun vaders voetstappen, en joegen ze sociale mobiliteit na?

Hoofdstuk 1: De geschiedenis van scherpreechters 1300-1800

Scherpreechters zijn van alle tijden, maar pas sinds de dertiende eeuw wordt het een officieel ambt. In Normandië, Frankrijk, werden de eerste beulen officieel in dienst genomen door de stad. In 1202 werd in het burggraafschap Caux ene Nicolas Jouhane aangesteld als scherpreechter. In de volgende honderd jaar krijgen steeds meer steden een eigen officiële beul. Zo stelde Parijs haar eerste beul in 1275 aan. Sint-Omaars in 1363, Blois in 1376, Rouen in 1400, Amiens in 1401 en in Dijon werd in 1403 een scherpreechter in dienst genomen. Ook in de Duitse landen kwamen al officiële beulen voor. Zo had Augsburg in 1276 een eigen beul.²⁰ In Nederland had vermoedelijk Zeeland de primeur om als eerste een scherpreechter in dienst te hebben, al voor 1256 moet er een folteraar aanwezig geweest zijn.²¹

¹⁷ Van Eeghen, 'De positie van de scherpreechter', 95-96.

¹⁸ Prosopografie wordt ook wel historische sociografie genoemd.

¹⁹ Joop de Jong, 'Prosopografie, een mogelijkheid. Elite onderzoek tussen politieke en sociaal-culturele geschiedenis' *BMGN - Low Countries Historical Review* 201-215 (1996) alhier 201-205.

²⁰ Paul Friedland, *Seeing justice done, The age of spectacular capital punishment in France* (Oxford, 2012) 73.

²¹ Cornelis Snijder, 'Servaes van Aldenhoven, een zestiende-eeuwse Gelders scherpreechter', *Arnhem historisch tijdschrift* 35 (2015) 146-160, alhier 146.

Iedere streek of stad had zijn eigen executiemethodes. In sommige steden werden onschuldige personen gedwongen executies uit te voeren, in andere steden werden er criminelen gebruikt en in een aantal steden had men een officiële scherprechter in dienst.²² Criminelen als beul zorgden er waarschijnlijk voor dat het ambt van scherprechter bezoedeld werd met infamie. Wonderlijk genoeg kregen gedwongen beulen uiteindelijk geen slechte reputatie in tegenstelling tot de criminele of professionele scherprechters.²³ Gedwongen onschuldige lieden die het zwaard ter hand moesten nemen werden door hun medeburgers gezien als zij die, zonder persoonlijk gewin, wraak namen in naam van de eiser.²⁴

De lage jurisdictie, in tegenstelling tot de hoge jurisdictie dat voorzag in criminele vonnissen, bepaalde dat de scherprechter ook andere functies moest bekleden. Dit waren meer alledaagse klussen met een dubieuze status. Zo werd het monopolie van het schoonhouden van publieke toiletten en latrines aan de scherprechter gegund. Deze taak, hoe vies en misschien wel enigszins vernederend, was echter uiterst lucratief.²⁵ Taken zoals het in toom houden van zwerfhonden, het controleren van de burgers op bezit van varkens in de stad, de controle houden op de prostituees en het buitenhouden van 'vreemde' lepralijders, behoorden allemaal toe aan de scherprechter. Beulen opereerden daarmee op de grens van hygiëne en politie. Hoewel het per stad verschilde met welke taken de scherprechter belast werd, had een beul in de meeste gevallen meerdere taken in Frankrijk en de Duitse landen. Met name het zorgdragen voor het dierenbestand in de stad betekende voor de scherprechter waardevolle extra inkomsten. Het oneervolle beroep van scherprechter en de nevenfuncties die hij bekleedde zijn allen gericht op één specifieke groep in de stad, de gemarginaliseerden.²⁶

Andere maatschappelijke taken zorgden er juist voor dat de scherprechter ook een eerbare functie binnen de samenleving kon vervullen. Scherprechter Frantz Schmidt uit Neurenberg was bijvoorbeeld ook chirurgijn, een baan waar hij veel waardering voor kreeg. Daarnaast namen de inkomsten steeds verder toe. Steeds vaker kon de beul zich meten met rijkere bovenlaag van een stad. De beul stond in contact met de geestelijkheid en de schepenen, maar niet in het openbaar. Dat de scherprechter zich niet bij een gilde mocht aansluiten past geheel bij het paradoxale karakter van het beulswezen en de daarbij horende maatschappelijke verbanning.²⁷

Alle bovengenoemde factoren hebben er min of meer voor gezorgd dat er uiteindelijk scherprechtersdynastieën ontstonden. Het beroep van scherprechter werd van vader op zoon

²² In het Duits wordt scherprechter vertaald met *Nachrichter* wat zoveel betekent als 'laatste rechter'

²³ Fred De Witt Huberts, *De beul en z'n werk* (Amsterdam, 1937) 25-26.

²⁴ *Ibidem*, 26.

²⁵ Spierenburg, *Judicial violence*, 125.

²⁶ *Ibidem*, 76-77.

²⁷ Harrington, *Dagboek van een beul*, 263-264.

doorgegeven. Om het ambt in bezit te houden trouwden zonen van scherprechters met scherprechtersdochters. Vreemd voor deze tijd was dat niet, ook boeren, ambtenaren en ambachtslieden probeerden hun vak van vader op zoon door te geven. Er is echter één belangrijk verschil tussen beulen (en andere oneervolle beroepen) en de eerbare beroepen. Het in stand houden van het ambt zal zeker hebben meegespeeld, maar in het geval van scherprechters kan het trouwen in dezelfde beroepsgroep pure noodzaak geweest zijn. Er was simpelweg niemand bereid te trouwen met een zoon van de beul buiten de eigen beroepsgroep. Trouwen met een beuldochter was dan welhaast de enige oplossing.²⁸

Als de zestiende eeuw gezien kan worden als smeltwater uit verschillende beekjes, dan kan de zeventiende eeuw gezien worden als een rustig kabbelend riviertje waarin het. In de zeventiende eeuw is het ambt der scherprechters geïnstitutionaliseerd geraakt. Hoewel sommige terechtstellingen uitmondten in een jachtpartij op de beul omdat hij zijn werk verknoeide, werd hij als sociale paria toch onderdeel van de samenleving. Desalniettemin zijn er tekenen van sociale acceptatie; de meester van het scherpe zwaard werd in Nederland vooral gezien als bediende van de autoriteiten. De beul 'boerde' op financieel gebied goed in de zeventiende eeuw.²⁹

De achttiende eeuw daarentegen stelt daarbij voor scherprechters een onstuimige rivier voor. Deze rivier stroomt langs scherpe stenen en ondervindt hinder van droogte en opstoppingen. De scherpe stenen waaraan de rivier zich snijdt heeft volgens Wilbertz betrekking op de verslechterende economische positie van de strafvoltrekker. De gunstige sociale en materiele positie die sommigen hadden verworven, verslechterde in de achttiende eeuw. Prijzen stegen en lucratieve nevenfuncties droogden op. Chirurgie werd steeds meer voor de afgestudeerde lieden, men moest een diploma hebben. Vooral in Duitsland waar scherprechters vaak ook vilders waren, nam het werk voor hen af. Er kwamen daar, in de achttiende eeuw, veel veeziektes voor en van de overheid mochten deze zieke dieren niet gevild worden. Waar de vilder eerder zijn dieren gratis kon ophalen moest er in de achttiende eeuw geleidelijk aan voor betaald worden. Door schaarste steeg de prijs van leer (geville dierenhuiden), waardoor boeren hun doden dieren niet meer verkochten maar zelf leer gingen looien.³⁰ Of dit ook voor het Nederlands scherprechtersbestand gold is onduidelijk.

²⁸ Zie: Blok, 'over de infamie', 184. Er bestaat nog wel enige discussie over het ontstaan van deze, toch merkwaardige, dynastieën. Blok bestrijdt hierin de mening van Wilbertz die concludeerde dat scherprechter onderling met elkaar trouwden om hun positie te behouden of zelfs uit te breiden. Ze stelt daarbij dat het aangaan van een echtelijke verbintenis tussen man en vrouw allereerst een zakelijke aangelegenheid was. Hierbij werden scherprechters vergeleken met andere dynastieke groepen zoals adel, ambtenaren, ambachtslieden en boeren. Volgens Blok moet er meer rekening gehouden worden met het oneervolle karakter van de scherprechter. Deze zorgde er volgens hem voor dat de beul geen andere huwelijkskandidaten had buiten zijn beroepsgroep. Hierdoor werden ze welhaast gedwongen binnen de eigen professe te trouwen.

²⁹ Spierenburg, *The spectacle of*, 33-34.

³⁰ Wilbertz, 'Scharfrichter in der Vormoderne. Mit beispielen aus Alltag und Lebenswelt in der Stadt Erfurt', *Signa Ivriv* 13 (2014) 293-314, alhier 306-7.

Executeurs in Nederland waren lang niet altijd vilder.³¹ Maar ook de Nederlandse scherprechters hadden zo hun maniertjes om aan extra geld te komen. Gebruik makend van hun toch al discutabele positie bedienden zij het bijgelovige volk van menselijke onderdelen, zoals vingers en haar. Ook met bloed doordrenkte zakdoeken en alruin dat onder de galg groeide vonden gretig aftrek.³² Een afkeurende blik van de geestelijkheid zullen zij wel voor lief hebben genomen. Een Europees verschijnsel dat veel invloed had op Nederlandse strafrecht is dat de rechtspraak in de achttiende eeuw steeds seculierder werd. Goddelijke zonden die men beging werden niet zondermeer met de doodstraf bestraft.³³ Cesare Beccaria, Italiaans filosoof, politicus en kind van de Verlichting stelde in de achttiende eeuw dat de straf die opgelegd moest worden minimaal moest zijn, maar toch maximaal resultaat zou opleveren. De beste preventie voor criminaliteit is immers niet de wreedheid van de straf, maar dat het onmogelijk is om haar te ontlopen. Dit houdt in dat hij pleit voor gevangenisstraffen of dwangarbeid en dat martelen en de doodstraf tot het verleden moesten behoren. De beul betaalde een hoge prijs voor dit gedachtegoed. De doodstraf werd als barbaars gezien en de beul daardoor ook. De moeizaam opgebouwde sociaal-economische status werd voor een groot deel tenietgedaan. Het populaire beeld van de beul als een ietwat domme, brutale primitieveling, stamt uit het einde van de achttiende eeuw.³⁴

De scherprechter heeft vanaf de dertiende tot en met de achttiende eeuw een transformatie doorgemaakt. Van een officieuze aanstelling, naar een officieel ambt. Van onzekere financiële inkomsten en vaak vernederende beroepstaken, naar hoge inkomsten en het beroep van chirurgijn. In de achttiende eeuw werd de sociaal-economische groei van scherprechters een halt toe geroepen. De positieverslechtering van de scherprechter aan het einde van deze achttiende eeuw zou een opmaat worden voor de tijden die gaan komen.

Hoofdstuk 2: Het scherprechtersambt in de eerste helft van de negentiende eeuw.

Moord op een Frans echtpaar

De executie van de koning van Frankrijk tijdens revolutionaire periode in de jaren 90 van de 18^e eeuw betekende het afscheid van het oude en een kennismaking met het nieuwe. De functie van de *maitre des hautes ouvres* zal voorgoed veranderen. De inhoud van het vak zal steeds verder beperkt worden

³¹ Er zijn slechts enkelen gevallen bekend waarin de beul ook vilder was in Nederland. Volgens Snijder was deze koppeling alleen in het zuiden des lands te maken, waar de scherprechters vaak gelieerd waren aan oneervolle Duitse vildersfamilies. C. Snijder, 'Een stad-Groninger familie van scherprechers. Genealogie Fuchten/Fuchten', *Gruoninga* 53 (2008) 87-118, alhier 88-89.

³² Huberts-de Wit, *De beul en zijn werk*, 161-197.

³³ Wilbertz, 'Scharfrichter in der Vormoderne', 308-310.

³⁴ Wilbertz, 'Scharfrichter in der Vormoderne', 308.

en de maatschappelijke positie van de beul zal in de loop van de 19^e eeuw ook aan veranderingen onderhevig zijn. We zullen in dit hoofdstuk voor het eerst kennis maken de scherprechtersfamilie Kleijne uit de 's-Hertogenbosch. Hoe ziet voor hun het ambt eruit en wat is hun maatschappelijke positie?

De Verlichting staat onder meer voor rationeel denken en humaniteit. Dit gedachtegoed lijkt in te haken op de opkomst van onder meer het strafrecht. Sinds de Verlichting kwamen er steeds meer stemmen op om de wet en het strafrecht te hervormen.³⁵ Gevangenisstraffen kregen een meer prominente plek binnen het strafrechtelijk arsenaal waarover de rechter beschikte. De beul beschikte in deze periode over nieuw gereedschap, de guillotine deed zijn intrede in Frankrijk. Met het gebruik van de machine met het vallende mes verdween de sacraliteit waarin de beul nog altijd gehuld was. Het waren nu niet meer de handen van de scherprechter die het lot van de veroordeelde bezegelden, maar het werk werd voortaan door een koude kille machine gedaan. De scherprechter werd een persoon zoals alle andere, alleen had hij een nogal ongewoon beroep.³⁶

Dat de scherprechters een nieuwe status kregen werd duidelijk toen de falende beul Jean-Denis Peyrussan voor de militaire raad verscheen wegens verknoeiide executies op 4 juni 1794. De voorzitter van de raad zei:

'Onder het Ancien Régime zijn de hoogstaande taken die u vervult, verfoeilijk geworden; alleen barbaren konden ze uitvoeren! Dat is vandaag de dag anders, men kan zich in alle gevallen menselijk en meelevend opstellen. Een menslievend man kan uw schrikwekkende werk tegenwoordig uitvoeren [...]. U had de Revolutie moeten prijzen, omdat ze u weer heeft opgenomen in de maatschappij en u tot eerbare burger heeft gemaakt. U had u menselijk moeten betonen; dat is mogelijk door in naam van de wet te handelen'.³⁷

Deze quote wijst er op dat pas sinds de Revolutie de scherprechter volledig deel kan nemen aan de maatschappij, ergo daarvoor kon hij dat dus niet. Als bevestiging van deze nieuwe status kregen beulen in Frankrijk passief kiesrecht toegekend.³⁸

Dat echter niet het ganse land de beul als een waardig man zag, getuigt een brief van Francois Desmores. Hij was assistent van Sanson in Parijs tijdens de revolutie, maar werd wegens een herindeling naar Grenoble gestuurd. Wat hij daar mee maakte doet ons denken aan oude tijden. Voor zijn installatie werd het vak uitgeoefend door criminelen die uit de gevangnissen werden gehaald. Zijn toegewezen woonhuis stond op een uur lopen van de stad en zijn huisgenoten waren *twee booswichten*. Desmores werd naar eigen zeggen beschimpt, geminacht en onophoudelijk

³⁵ Spierenburg, *Spectacle of suffering*, 183-190.

³⁶ Arasse, *De machine van de revolutie*, 171-172.

³⁷ Ibidem, 173.

³⁸ Arasse, *De machine van de revolutie*, 171-172.

bedreigd.³⁹

Hoe het de scherprechters in Nederland verging in deze periode is moeilijker te zeggen. Door de komst van de Bataafse Republiek en later het Koninkrijk onder leiding van Lodewijk Napoleon, gevolgd door inlijving bij Frankrijk, waren er in korte tijd veel wetsveranderingen. Deze betroffen ook scherprechters. Iedere stad mocht sinds 1795 zijn eigen scherprechter aanstellen, ofschoon dit zelden gebeurde omdat er meestal scherprechters werden aangesteld per gebied of provincie. Zo maakte Amsterdam gebruik van de in Haarlem residerende scherprechter. Ook werden sommige Nederlandse scherprechters vervangen door Fransen.⁴⁰ De Maastrichtse beul verloor zijn functie aan een gepensioneerde Fransman; hij mocht nog wel assistent zijn.⁴¹ Daarbij besloot het bestuur van Gelderland om in 1795 het “tentoonstellen van lijken van geëxecuteerden, aan galgen en op raden” af te schaffen, “om dat het een droevig overblijfsel der barbaarsheid van vroegere eeuwen was”.⁴² In 1798 volgt de staatsregeling dat in de gehele Republiek de pijnbank wordt afgeschaft. Het onder tortuur ondervragen was inmiddels al in onbruik geraakt, behalve in Zeeland en Friesland, waar alleen nog vagebonden pijnlijk ondervraagd werden.⁴³ Vanaf 31 januari 1809 was bepaald dat de doodstraf maar op twee manieren uitgevoerd mocht worden, namelijk door het zwaard en de strop.⁴⁴

Deze wetten zorgden voor een afname van werk voor de beulen. Dat is ook een van de redenen waarom steden geen eigen scherprechter aanstelden. De gerechtelijke hoven, *Cour d'Assises* in de Franse tijd, hadden een beul in dienst en deze resideerde in de stad waar het hof gevestigd was. Zodoende waren er genoeg scherprechters voor handen om de terechtstellingen uit te voeren. De scherprechter had daarnaast ook nog twee assistenten tot zijn beschikking, wat hem voorbereidend werk uit handen nam zodat de scherprechter zich kon toeleggen op executies.⁴⁵ Het salaris dat de scherprechters ontvingen was een vast tarief afhankelijk van de grote van de stad of gebied waar hij werkzaam was. In een stad met meer dan 100.000 zielen bedroeg het jaarsalaris 2835 gulden. In steden waar het inwonertal tussen de 50.000 en 100.000 lag kregen de scherprechters 1890 gulden. Bij minder dan 50.000 inwoners was het gage 1134 gulden. Deze salarissen bleven tot 1826 in tact.⁴⁶ Ter vergelijking; dagloners verdienden in die periode gemiddeld tussen de f0,60 en f0,75 per dag; wat neerkomt op een jaarwedde tussen f187,2 en f234,-⁴⁷ Hoewel

³⁹ J. Delarue, *Le metier de bourreau* (Parijs,1979) 198-199.

⁴⁰ Van Eeghen, ‘De positie van’ 1.

⁴¹ C. Snijder, ‘Scherprechters te Maastricht. Een historisch-genealogische studie’, *De Nederlandsche leeuw* 119: 5/6 (2002) 145-219, alhier 152.

⁴² De Witt Huberts, *De beul en z'n werk*, 220.

⁴³ Ibidem, 220.

⁴⁴ Voor afschaffingen in andere landen zie: Ibidem, 221.

⁴⁵ Van Eeghen, ‘De positie van’, 1.

⁴⁶ Ibidem, 2.

⁴⁷ ‘Geld en waarden’

de sociale status van de scherprechter nog wat twijfelachtig was geldt dat niet voor zijn financiële positie. Deze is, blijkens zijn salariëring, behoorlijk sterk.

's-Hertogenbosch en de familie Kleijne

De Noord-Brabantse hoofdstad had al sinds mensenheugenis de beschikking over een eigen beul. In de zeventiende en begin achttiende eeuw had de familie Kahle het ambt stevig in handen. Tot 1736 bedreven de familie Kahle het vak van scherprechter, maar staken zij ook medisch hun handen uit de mouwen. Ze acteerden vaak als ledezzetter in Den Bosch.⁴⁸ In 1736 stierf de laatste Bossche beul uit het geslacht Kahle, waarschijnlijk had hij geen opvolgers uit zijn eigen familie die in Den Bosch werkzaam wilden zijn. Zijn opvolger bleek, zoals wel vaker, uit Duitsland te komen en heette David Hendrik Kleijne (1715-1785).⁴⁹ Hij werd geboren te Herford in Duitse deelstaat Noordrijn-Westfalen en was de derde van het geslacht Kleijne die het vak van scherprechter op zich nam.⁵⁰ Samen met twee broers kwam hij naar Nederland. David Hendrik werd assistent van Johannes Diepenbroek, scherprechter van het Hof van Holland. Eén van zijn broers werd scherprechter te Bergen op Zoom, een andere in het buitengebied van Leiden.⁵¹ Waarom er zoveel Duitse scherprechters zich op de Nederlandse markt begaven kan te maken hebben met een Duits overschot aan scherprechters. De enorme hoeveelheid kleine Duitse heerlijkheden en steden creëerden genoeg werkgelegenheid, maar de stagnerende economie zoals Wilbertz die voorstelde in haar onderzoeken, zullen de scherprechters twee mogelijkheden hebben gelaten. Stoppen met het ambt en afglijden in sociale en economische onzekerheid of over de landsgrenzen heen kijken en daar werk proberen te zoeken. Deze laatste optie lijkt hier gekozen te zijn.⁵²

De verwevenheid van de scherprechtersfamilies wordt nog eens duidelijk wanneer David Hendrik zich op de huwelijksmarkt begeeft. David vervulde de functie van assistent-scherprechter omstreeks 1734 tot 1742. In 1742 werd hij door de schepenen van 's-Hertogenbosch aangesteld als scherprechter. David Hendrik trouwde in 1744 met Sophia Juliana Deuring, dochter van de

<<http://www.cvaardersman.nl/geneaweb2/Algemene%20Info/Geld%20en%20waarden.htm>> [geraadpleegd op 7-7-2016].

⁴⁸ C. Snijder, 'Scherprechtersfamilie Kahle (Caele). Huwelijksverbod voor Bossche scherprechter' *Bossche kringen* 1:3 (2014) 8-15, alhier 8.

⁴⁹ De scherprechtersdynastieën die in Nederland actief waren vinden vaak hun oorsprong in Duitsland. Naast de familie Kahle en Kleijne, kwam ook het geslacht Snijder, die actief was in Noorden en Oosten van Nederland, uit Duitsland. Ook de Diepenbroeks zouden afkomstig zijn uit Duitsland. De familie van Anholt, actief geweest in Zutphen, Nijmegen en Arnhem komen oorspronkelijk uit Duitsland. Zie voor verdere informatie de artikelen van C. Snijder.

⁵⁰ Al in 1667 is bekend dat een voorvader, Hans Liborius (17^e eeuw), van David Hendrik het scherprechtersambt op zich heeft genomen. Hij was werkzaam in Osterwieck, Sachsen-Anhalt in Duitsland.

⁵¹ Gerhardt Mulder, 'Het scherprechtersgeslacht Kleine of Kleijne'

<<http://www.crimehistory.nl/beulen/kleijne.html>> [geraadpleegd op 8-7-2016].

⁵² Wilbertz, 'Scharfrichter in der Vormoderne', 306-308.

scherprechter van Breda en nichtje van Johannes Diepenbroek, zijn voormalige baas.⁵³ Het echtpaar woonde aan de Have in Den Bosch. In 1751 kocht David Hendrik een huis aan de St. Jorisstraat. Lang kon het echtpaar niet genieten van het nieuwe huis, Sophia Juliana overleed in 1756. Een man en vijf kinderen liet zij na. David Hendrik hertrouwde, nu met Catharina Elisabeth van Anholt (Aanhoud), hieruit werden nog eens drie kinderen geboren.⁵⁴ David Hendrik overleed in 1785, een aantal jaar voor de Franse Revolutie.

Het ambt werd overgenomen door zijn zoon, Johannes Li(e)bordius Kleijne. Johannes Libordius is getrouwd met zijn volle nicht Sophia Juliana Kleijne (overleden in 1797). Zeven kinderen waren het resultaat van dit huwelijk. Net als de moeder van Johannes Libordius overleed ook scherprechtersvrouw Sophia Juliana al voor haar man. Johannes Libordius hertrouwde met een Van Anholt, net als zijn vader deed.⁵⁵ Zij kregen nog twee kinderen. De scherprechter van Den Bosch overleed op 9 april 1831.⁵⁶

Maatschappelijke status

De maatschappelijke status van een scherprechter uit de negentiende eeuw is niet makkelijk vast te stellen. Kennis, arbeid en bezit zijn de drie kernfactoren om iemands maatschappelijke status te meten.⁵⁷ Voor de scherprechter echter, zijn deze drie factoren onhandig om te onderzoeken. Bij kennis en arbeid gaat het niet om objectieve waarden, maar over hoe iemand die factoren bij een ander waardeert. Kennis is er bij de scherprechter te over, vooral over het menselijk lichaam, maar aan deze kennis is diploma geen verbonden. Ook arbeid blijkt een lastig te onderzoeken factor. We kunnen de beul als ambtenaar beschouwen, maar daarmee houden we geen rekening met zijn taak. Het werk is niet te vergelijken met die van een gemeentelijke secretaris of toezichthouder. Het beroep is uniek in de stad en dient als zodanig beschouwd te worden. Bezit daarentegen kan in dit geval wel worden onderzocht.

We beginnen de zoektocht naar de maatschappelijke status van de Bossche scherprechter bij Johannes Libordius Kleijne, als tweede lid uit de gelijknamige scherprechtersfamilie in Den Bosch. Hij begon zijn carrière in 1785 en deed dit tot 1816. Daarna werd het stokje door zijn zoon overgenomen. Toen hij op 80-jarige leeftijd in 1831 overleed, was hij maar liefst eenendertig jaar scherprechter geweest. In die drie decennia als scherprechter maakte hij heel wat mee. Al voor zijn

⁵³ L. Kleijne, *Genealogie Kleijne*, I. A. 1 (pagina nummers ontbreken)

⁵⁴ Catharina Elisabeth van Anholt stamt vermoedelijk uit het scherprechters geslacht Van Anholt, die het ambt bekleedden in onder andere Nijmegen en Zutphen. De moeder van Catharina Elisabeth stamt waarschijnlijk uit het geslacht Kahle, alleen wordt in dit geval de naam anders geschreven: Chale. Dit komt erg sterk overeen met de oude spelling van Kahle namelijk Caele.

⁵⁵ Hij trouwde met Maria van Anholt uit het Nijmeegse scherprechtersgeslacht Van Anholt.

⁵⁶ Kleijne, *Genealogie Kleijne*, II. A. 1.

⁵⁷ Zie voor discussie omtrent sociaal economische status: Nationaal Kompas, 'Wat is sociaaleconomische status?' <<http://www.nationaalkompas.nl/bevolking/segv/wat-is-sociaaleconomische-status/>> [geraadpleegd op 17-5-2016].

aantreden waren er geluiden die het afschaffen van de doodstraf aankondigden. De roerige Patriottentijd die ook in Den Bosch zijn weerslag had, kan de scherprechter niet ontgaan zijn. Het is echter maar zeer de vraag in welke mate hij onderdeel was van deze vorm van verzet. Het waren vooral de gezeten burgers, handelaren en industriëlen die verongelikt waren over het feit dat op basis van het Katholieke geloof zij werden uitgesloten bestuurlijke functies.⁵⁸ De Lutherse scherprechter zal zich minder bekommerd hebben over de gang van zaken dan zijn katholieke stadsgenoten.⁵⁹ Hij bleef zijn vak keurig uitvoeren, zoals zijn vader voor hem deed. Er zijn dan ook geen stukken bekend waarin Johannes Libordius in diskrediet wordt gebracht. Wat we wel weten was dat Johannes Libordius in de St. Jorisstraat woonde. Hij kocht dit huis van de gezusters Van Susteren. Spijtig genoeg is er over het aankoopbedrag niets bekend. Aangezien 's-Hertogenbosch een garnizoensstad was, mocht de stad niet worden uitgebreid buiten de stadswallen. Buiten de poort was het land moerassig en onbewoonbaar. Dat de scherprechter binnen de poorten van Den Bosch woonde is dan ook niet vreemd. Het in 1750 gekochte pand heette in die tijd "De drie Roosen". In het pand was een radermakerij gevestigd, waar onder meer wielen voor karren gemaakt werden. Naast de radermakerij was het woonhuis waar de familie ging wonen.⁶⁰

Tegenover het oude woonhuis van Johannes Libordius werd vanaf 1804 de nieuwe gevangenis gebouwd. Voor die tijd deed de Gevangenenpoort aan de Hinthammerstraat dienst als huis van bewaring. De tuin van Huize Tongerlo werd door de commissie aangekocht om er een hypermodern tuchthuis te bouwen. In het tuchthuis, in de volksmond al snel spinhuis genoemd vanwege het werk dat de gevangenen deden, werden na 1837 alleen nog maar mannen opgesloten.⁶¹ Waar in vroegere eeuwen de scherprechter in vele gevallen juist bij de gevangenis of poort moest wonen, is hier het omgekeerde aan de hand. Eerder de vrijgekomen locatie van het tuchthuis dan dat Kleijne er tegenover woonde zal de overhand hebben gehad bij het nemen van de beslissing. Het roept echter wel vragen op naar de status van de wijk, waarin zowel de scherprechter woonde en de gevangenis werd geplaatst.

De kiesregisters, waar ook de belastingen in werden vermeld, kunnen ons hier inzicht in geven. Den Bosch kende volgens het register van 1816 negen wijken. Johannes Libordius woonde in wijk F. Er bleken in Den Bosch 939 mannen te wonen die minstens f20,- aan belastingen konden

⁵⁸ H. van den Eerenbeemt, *'s-Hertogenbosch in de Bataafse en Franse tijd 1794-1814: Bijdrage tot de kennis van de sociaal-economische structuur* (Nijmegen, 1955) 4.

⁵⁹ Stadsarchief Den Bosch, *Bevolkingsregister, 1840-1850*.

⁶⁰ Bossche encyclopedie 'St. Jorisstraat' <[http://www.bossche-encyclopedie.nl/straten/jorisstraat,%20sint.htm?p1=index1822.1.htm?title=Stratenlijst%201822%20\(volkstelling\)&t1=Stratenlijst%201822%20\(volkstelling\)&title=Sint%20Jorisstraat](http://www.bossche-encyclopedie.nl/straten/jorisstraat,%20sint.htm?p1=index1822.1.htm?title=Stratenlijst%201822%20(volkstelling)&t1=Stratenlijst%201822%20(volkstelling)&title=Sint%20Jorisstraat)> [geraadpleegd op 17-5-2016].

⁶¹ Peter-Jan (red.) '800 jaar Den Bosch, de Bosschenaren en hun misdaad en straf' *Ach die lieve tijd* 8 (1982-1983)199-220, alhier 216-217.

voldoen.⁶² Dat is 7.2 procent van alle 13.000 inwoners van Den Bosch.⁶³ Onze scherprechter was er één van. Door te kijken naar belastingafdracht per wijk kan de wijk hoger of lager worden in geschaald. Uit tabel 1 blijkt dat Wijk F bij de minder welvarende wijken van Den Bosch te horen. Met 75 belastingbetalers boven de f20,- zijn zij de op één na kleinste wijk. Daarnaast ligt de mediaan van alle bedragen betaald in wijk F het laagst. Dat betekent dat daar relatief gezien meer kleinere bedragen worden afgedragen. De wijk van Johannes Libordius hoest daarnaast net iets minder dan 8% van het totale bedrag op betaald door diegene die meer dan f20,- aan belasting schuldig waren.⁶⁴

Tabel 1: Resultaten kiesregister 1816 Den Bosch⁶⁵

wijk	gemiddelde	mediaan	observaties	wijk totaal tov Den Bosch in%
A	68,98	50	171	18,21
B	51,96	42	27	2,88
C	59,28	48	129	13,74
D	68,71	48	89	9,48
E	62,84	40	167	17,78
F	50,4	31	75	7,99
G	62,75	42	99	10,54
H	67,00	50	95	10,12
J	50,86	35	87	9,27
Den Bosch	62,02	43	939	100

Bron: Stadsarchief Den Bosch, *Nieuw stadsarchief (NSA), I Algemeen bestuur: besluiten en verordeningen, register waarin de stemgerechtigde inwoners zijn ingeschreven* (1816), inventarisnummer 3686.

Waar de Parijse scherprechter Sanson al voor de Franse Revolutie passief kiesrecht gegund werd, moest de Bossche scherprechter er tot na de Franse tijd op wachten. Het Koninkrijk der Nederlanden na 1815, was een gebied dat niet alleen het huidige Nederland maar ook België en Luxemburg omvatte. Koning Willem I zwaaide de scepter over het rijk. Hoewel hij als absoluut

⁶² Hier is arbitrair gekozen voor een bedrag van f20,- aan belastingen uit de grond- en personeelsbelastingen. Hierdoor zullen de cijfers beter vergelijkbaar zijn; in andere jaren lag het bedrag waar ingezetene minstens aan moesten voldoen op f20,-. In de latere registers komen dan ook geen bedragen lager dan f20,- voor.

⁶³ Het aantal inwoners van Den Bosch is een schatting op basis van de tellingen van 1795. Pas na 1815 maakte de stad een groei door.

⁶⁴ Eén kanttekening kan hierbij geplaatst worden. Het is helaas niet mogelijk om de grootte van de wijk af te zetten tegen deze cijfers. Pas vanaf 1849 zijn er cijfers bekend over het aantal inwoners per wijk. Het blijkt dat wijk F steeds ongeveer 12% van Den Bosch beslaat.

⁶⁵ Stadsarchief Den Bosch, *Nieuw stadsarchief (NSA), I Algemeen bestuur: besluiten en verordeningen, register waarin de stemgerechtigde inwoners zijn ingeschreven* (1816), inventarisnummer 3686. Het 'gemiddelde' beslaat het bedrag dat gemiddeld wordt betaald door een wijk. De 'mediaan' is het middelste bedrag, van alle bedragen - in aflopende volgorde - een wijk. 'Observaties' heeft betrekking op het aantal mensen dat belasting afdroeg in een wijk. 'Wijk totaal tov Den Bosch in %' heeft betrekking op het hoeveel procent een wijk betaald ten opzicht van alle belasting betalers boven de f20,- van Den Bosch.

heerser te boek stond, heeft hij zich minder bemoeid met het kiesstelsel. Hier is van belang enige kennis te hebben van de reglementen voor het bestuur van de steden. Er blijken twee data belangrijk te zijn in de eerste jaren van het koninkrijk. Op vijf november 1815 word de eerste serie reglementen vastgesteld, en 4 januari 1824 volgt een herziening. In de eerste negen jaar gold er geen algemeen kiesrecht, maar het was wel de bedoeling om “alle de gezeten Burgers, aan alle hoofden van huisgezinnen”⁶⁶ stemrecht te verlenen. Voldeed je aan deze gestelde eisen, dan nog mocht je niet stemmen. In Nederland was er sprake van een censuskiesrecht, waarbij het stemrecht voorbehouden aan zij die vermogend genoeg waren om minimaal een bepaald bedrag aan belastingen te betalen. De hoogte van de census werd bepaald door de stad en was dus landelijk niet gelijk. De census werd bepaald door twee soorten van belasting, namelijk grond- en personele belasting. Patentbelasting telde niet mee voor de census. De census was ingesteld opdat de bestuurlijke laag vond dat stemrecht voorbehouden moest worden aan de gegoede burgerij. Het stemrecht verlenen aan de “geringste en onvermogene volksklassen” zou slechts “cabalen, corruptie en plooyerijen” te weeg brengen.⁶⁷

Johannes Libordius Kleijne, scherprechter van 's-Hertogenbosch hoorde niet bij de onvermogene volksklasse; sterker nog, hij hoorde bij de elite van Den Bosch. Hij wordt in 1816 vermeld in het *Register der stemgerechtigden ingezetenen van 's-Hertogenbosch*.⁶⁸ Hoewel in het register een iets andere spelling wordt gehanteerd van de naam, kan het niet anders dat het onze scherprechter betreft. Het aangeslagen bedrag bedroeg: f38,- grondbelasting, f19,- personele belasting en f15,- patentrecht.⁶⁹ Een analyse van het feit dat Johannes Libordius voorkomt in het register en de hoogte van het aangeslagen bedrag doet ons vermoeden dat hij, in de nadagen van zijn leven, een zeer welarend man geweest moet zijn. Hij behoort tot de rijkste 37 procent van belastingbetalers boven de f20,- in Den Bosch.⁷⁰ Vergelijken we dit met geheel Den Bosch dan behoort Johannes Libordius tot rijkste 2.7 procent.⁷¹ In zijn wijk staat hij nog hoger genoteerd: slechts 21 mensen moeten meer belasting betalen dan Johannes Libordius, zoals tabel 2 laat zien.

⁶⁶ Lodewijk Blok, *Stemmen en kiezen: Het kiesstelsel in Nederland in de periode 1814-1850* (Groningen, 1987) 118 citaat.

⁶⁷ Blok, *Stemmen en kiezen*, 125. citaat.

⁶⁸ Stadsarchief Den Bosch, NSA, inv. nr. 3686.

⁶⁹ Stadsarchief Den Bosch, NSA, inv. nr. 3686. Dit getal is een combinatie van drie soorten belastingen: grondbelasting, personeelsbelasting en patentrecht. Aangezien patentrecht niet mee telt om tot de kiesgerechtigden te horen is hier besloten deze cijfers weg te laten.

⁷⁰ Door een lijst van alle bedragen te hebben samengesteld en deze op volgorde van hoog naar laag te hebben gezet werd de positie van JL en DC Kleijne duidelijk. Wanneer je positie 939 bereikt dan betekent dat hij de grootste belastingbetaler is. JL Kleijne bereikte positie 592, waarmee hij 63,05 procent van de wijk achter zich laat. In de wijk geldt hetzelfde, alleen daar ben je de grootste belastingbetaler als je positie 75 hebt bereikt.

⁷¹ 939 belastingbetalers zijn 7,2% van de 13.000 inwoners van Den Bosch. Hiervan is Johannes Lubordius rijker dan 63%. $7.2\% \cdot 0.37 = 2.7\%$. Ten opzichte van alle inwoners van de wijk is de positie van Johannes Lubordius niet te bereken. Het is onbekend hoe de mensen over de wijken verdeeld waren in 1816.

Tabel 2: Percentielen JL en DC Kleijne 1816⁷²

1816	Den Bosch			Wijk F		
	nummer obs	tot obs	percentiel	nummer obs	tot obs	Percentiel
JL Kleijne	592	939	63,05%	54	75	72%
DC Kleijne	191	939	20,34%	6	75	8%

Bron: Stadsarchief Den Bosch, NSA, I Algemeen bestuur: besluiten en verordeningen, register waarin de stemgerechtigde inwoners zijn ingeschreven (1816), inventarisnummer 3686.

Of hij ook geaccepteerd werd door zijn naaste omgeving is niet op te maken uit dit stemregister. Hij werd in ieder geval in zoverre ‘geaccepteerd’, dat hij niet via bijzondere wetgeving uitgesloten werd van stemrecht. De zoon van Johannes Libordius, David Coenraad woonde naast zijn vader in de St. Jorisstraat en wordt ook vermeld in hetzelfde register. David Coenraad is schrijnwerker van beroep en hem werd een belasting aangeslagen van f 11,-, f16,- en f12.⁷³ Beduidend minder dan zijn vader, maar toch net genoeg om deel uit te mogen maken van de Bossche gegoede burgerij. David Coenraad hoorde bij de rijkste 5.76 procent van Den Bosch (zie tabel 2).

Waar het censusbedrag vanaf 1815 voor het stemrecht op f10,- werd gesteld, moest men voor het kiesrecht f25,- af kunnen dragen.⁷⁴ In 1824 wordt de census verhoogt waaraan men voldoen moest. Niet alle steden verhogen de census evenredig. Middelburg verhoogt de census met twintig procent. Nijmegen, Deventer en Groningen met vijftig procent, maar Amsterdam, Leeuwarden en ook 's-Hertogenbosch spannen de kroon door een verhoging van maar liefst honderd procent door te voeren. De census voor passief kiesrecht wordt met minstens zestig procent verhoogt.⁷⁵ Onder de gegoede burgerij wordt nogmaals het kaf van het koren gescheiden. Blijkens het register van 1824 behoren zowel Johannes Libordius, als zijn zoon David Coenraad bij het koren. David Coenraad heeft in de jaren sinds 1816 zijn vermogen weten uit te breiden, hij staat nu voor f 26,68 aan grond- en personeelsbelasting in de boeken. Vader Johannes Libordius is goed voor f 36,72 (even verduidelijken wat dit bedrag net is voor onoplettende lezers).

⁷² Stadsarchief Den Bosch, NSA, inv. nr. 3686.

⁷³ Stadsarchief Den Bosch, NSA, inv. nr. 3686.

⁷⁴ Blok, Stemmen en kiezen, 328

⁷⁵ Ibidem, 124. Kiesrecht in deze tijd is het recht verkozen te kunnen worden.

Tabel 3: Vergelijking van de percentielen van JL en DC Kleijne afkomstig uit de registers van 1824.⁷⁶

1824	Den Bosch			Wijk F		
	nummer obs	tot obs	percentiel	nummer obs	tot obs	percentiel
JL Kleijne	341	883	38,62%	40	77	51,95%
DC Kleijne	144	883	16,31%	15	77	19,48%

Bron: Stadsarchief Den Bosch, NSA, Register waarin belastingschuldigen uit de kohieren van de rijksontvanger over het jaar 1824 zijn opgenomen als stemgerechtigden (boven de 20 gld.) en benoembare personen voor het kiescollege tot het benoemen van de raadsleden (boven 40 gld.) (1824), inv. nr. 3687.

Hoewel David Coenraad rijker lijkt te zijn geworden duiden deze cijfers op een andere gang van zaken. Ten opzichte van de onderzochte belastingbetalers in heel Den Bosch is David Coenraad erop achteruit gegaan. Stadsgenoten zijn hem voorbij gestreefd. Echter, in zijn wijk is hij wel wat hoger in rang komen staan. Waar hij in 1816 92 procent van de elite (belastingbetalers boven f20,-) boven zich moest dulden is dat in 1824 afgenomen tot iets meer dan 80 procent.⁷⁷

In de registers van 1827 en 1830 vinden we Johannes Libordius steeds terug.⁷⁸ David Coenraad is afgehaakt; hij komt niet meer voor in deze registers waarvoor ingezetenen f 20,- aan directe belasting moest kunnen betalen. Tal van factoren kunnen hier debet aan zijn. Misschien heeft hij wat financiële tegenvallers gehad of heeft hij zijn vermogen geherstructureerd zodat hij minder belasting moest betalen en zich daarmee schikte in het lot dat hij geen stemrecht meer had. Maar het meest voor de hand liggende oorzaak is dat hij verhuisd is naar een andere stad. Een goede hint in die richting is dat David Coenraad overleed in Vught.⁷⁹ In 1827 vinden we wel een ander familielid van de Johannes Libordius, namelijk zijn zoon Hendrikus Kleijne. Hij was net als zijn broer David Coenraad schrijnwerker; alleen wordt Hendrikus als meester schrijnwerker aangeduid. In 1830 verschijnt plots David Coenraad weer in de registers, maar wordt zijn naam nu als *Kleine* geschreven. Of hij weer in de stad is komen wonen of dat zijn financiële problemen tot het verleden behoorden is niet uit de bronnen op te maken. Eén ding is zeker; in het gevang heeft hij niet gezeten daar een veroordeeld crimineel zijn stemrecht werd ontnomen.⁸⁰ Hij staat nu in ieder geval de boeken voor

⁷⁶ Stadsarchief Den Bosch, NSA, Register waarin belastingschuldigen uit de kohieren van de rijksontvanger over het jaar 1824 zijn opgenomen als stemgerechtigden (boven de 20 gld.) en benoembare personen voor het kiescollege tot het benoemen van de raadsleden (boven 40 gld.) (1824), inv. nr. 3687.

⁷⁷ Stadsarchief Den Bosch, NSA, inv. nr. 3687.

⁷⁸ Stadsarchief Den Bosch, NSA, Register waarin stemgerechtigden voor de benoembare personen voor het kiescollege staan geregistreerd (1827), inv. nr. 3691; Stadsarchief Den Bosch, NSA, Lijst van stemgerechtigden voor de benoeming van het kiescollege voor de raadsleden (1830), inv. nr. 3695.

⁷⁹ Kleijne, *Genealogie Kleijne*, IV.

⁸⁰ Blok, *Stemmen en kiezen*, 135.

f35,47. Dat is een stijging van meer dan dertig procent ten opzichte van 1824.⁸¹ Daarmee ging hij er relatief ook flink op vooruit laten tabellen 3 en 4 zien.

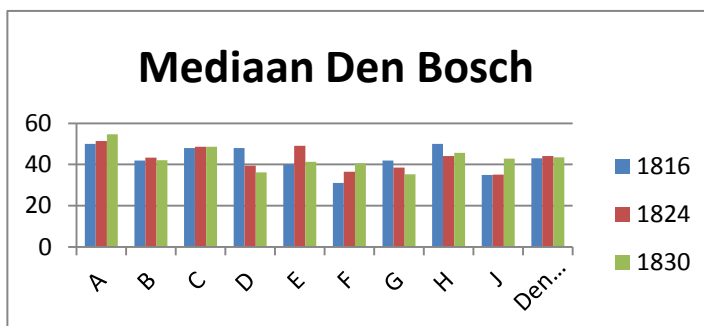
Tabel 4: Vergelijking van de percentielen van JL en DC Kleijne afkomstig uit de registers van 1830⁸²

1830	Den Bosch				Wijk F		
	nummer obs	tot obs	percentiel		nummer obs	tot obs	percentiel
JL Kleijne	400	1000	40%		24	61	39,34%
DC Kleijne	370	1000	37%		23	61	37,70%

Bron: Stadsarchief Den Bosch, NSA, Lijst opgemaakt door ontvanger van de directe belastingen van personen die over het jaar 1830 twintig gld. of meer aan grond- en personele belasting verschuldigd waren. (1830) inv. nr. 3694.

Johannes Libordius heeft zijn positie ten opzichte van de rest van de elite van Den Bosch redelijk weten te handhaven. David Coenraad daarentegen heeft sprongen voorwaarts gemaakt in de rangen der welgestelde lieden. Tabel 4 laat zien dat ten opzichte van hun vertrouwde wijk F, de oude Johannes Libordius wel wat in heeft moeten leveren. Deze trend was al ingezet sinds 1816. David Coenraad laat een omgekeerde grafiek zien. Waar hij in 1816 net aan tot de elite van de wijk behoorde, heeft hij zijn bestaansrecht tussen de economische elite bevestigd. Ook wijk F lijkt zich een sterkere positie in Bossche elite te verwerven. De mediaan van belastingbedragen boven de f20,- stijgt gestaag, waar in andere wijken deze gelijk blijven of zelfs afnemen. In Den Bosch blijft over de periode 1816-1830 de mediaan hangen rond f44,-.

Figuur 1: Vergelijking van de mediaan van de wijken in Den Bosch: 1816, 1824 en 1830

Bron: Stadsarchief Den Bosch, NSA, inv. nrs.: 3686, 3687, 3694.

⁸¹ Stadsarchief Den Bosch, NSA, Lijst opgemaakt door ontvanger van de directe belastingen van personen die over het jaar 1830 twintig gld. of meer aan grond- en personele belasting verschuldigd waren (1830) inv. nr. 3694.

⁸² Stadsarchief Den Bosch, NSA, inv. nr. 3694.

Een nieuwe tijd breekt aan

Het jaar 1831 is niet alleen het jaar waarin de Belgische Opstand op ieder moment in Den Bosch voelbaar was, maar het is ook het jaar waarin de respectabele scherprechter Johannes Libordius Kleijne sterft. Hij wordt opgevolgd door zijn tweede zoon, Johan Hendrik. Ook hij woonde in de St. Jorisstraat, op nummer 68.⁸³ Den Bosch verkeert in de jaren dat Johan Hendrik het scherprechterzwaard zwaait in opgaande economische sferen. De Tiendaagse veldtocht liep uit op een Hollandse bezetting van Noord-Brabant. Als oude vestingstad kreeg ook Den Bosch haar portie soldaten. De militaire kazernes en barakken waren niet voldoende om alle soldaten te huisvesten. Een groot deel moest ingekwartierd worden bij de burgers van Den Bosch. Hiervoor stond een bedrag van 35 cent tegenover per dag per soldaat. Scherprechter Johan Hendrik ontsprong de dans en kreeg niemand ingekwartierd. In Den Bosch werden nieuwe, grotere kazernes gebouwd, wat voor de Bosschenaren veel werk opleverde.⁸⁴

Doordat Den Bosch aan de rand van Nederland kwam te liggen, werd de stad gezien als uitwijkmogelijkheid wanneer soldaten zich terug moesten trekken na een aanval. Het gebied rond Den Bosch, dat geïndundeerd moest kunnen worden mocht de vijand optrekken, mocht onder geen beding bebouwd worden. Stadsuitbreiding moest daardoor binnen de wallen plaatsvinden.⁸⁵ Den Bosch groeide van ongeveer 12.500 inwoners aan het begin van de 19^e eeuw naar meer dan 20.000 in 1830.⁸⁶ Daarna stagneerde de bevolkingsgroei, in 1850 telde 's-Hertogenbosch ongeveer 22.000 inwoners.⁸⁷ De gegoede burgerij kon een aardige cent verdienen aan de stijgende populatie, door schaarste op de woningmarkt, maar ook op de voedsel- en warenmarkt, stegen de prijzen. Onroerend goed steeg flink in waarde en winkeliers en koopmannen haalden een hoger rendement. De onderkant van de samenleving daarentegen had het minder naar zijn zin in Den Bosch. Een aanzienlijk deel van de bevolking was armlastig, vooral 's winters, wanneer er minder werk was maakten vele de tocht naar instellingen die aan bedeling deden. Soep, geld of kleding werd er uitgereikt. De hygiëne van de stad liet ook te wensen over; goede riolering ontbrak en de arme bevolking was tot eind 19^e eeuw aangewezen op het door fecaliën en organisch afval verontreinigde water van putten en de Binnen Dieze.⁸⁸

Johan Hendrik Kleijne had hier geen last van; net als zijn vader behoorde hij tot de gegoede burgerij. We vinden Johan Hendrik terug in het register waarin de benoembare personen voor het

⁸³ Kleijne, *Genealogie Kleijne*, III. A. 2.

⁸⁴ Ton Kappelhof, 'Aarzelend op weg naar de moderne tijd (1794-1874)' *Bossche bouwstenen* 1 (1978) 106-122, alhier 109-111.

⁸⁵ Kappelhof, 'Aarzelend op weg', 109-114.

⁸⁶ *Ibidem*, 115.

⁸⁷ Nederlands interdisciplinair demografisch instituut, 'Bevolkingsatlas van Nederland. Demografische ontwikkelingen van 1850 tot heden.' <<https://www.nidi.nl/shared/content/output/2003/nidi-2003-bevolkingsatlas.pdf>> [geraadpleegd op 19-5-2016].

⁸⁸ Kappelhof, 'Aarzelend op weg', 118-120.

kiescollege voor de raad vermeldt staan.⁸⁹ Omdat Nederland toen getrapte verkiezingen kende, werd er gestemd wie in het kiescollege zitting mocht nemen. Het kiescollege koos op zijn beurt de leden van de raad van de stad.⁹⁰ Om in aanmerking te komen zitting te nemen in de kiesraad moest men in die tijd een hoger bedrag betalen dan voor enkel het stemrecht. Hoe hoog dit bedrag precies is geweest wordt niet duidelijk uit de onderzochte archiefstukken. Maar vanaf 1815 was dit bedrag 25 gulden en in 1850 bedroeg de census f26,-.⁹¹ Het is aannemelijk dat het bedrag in 1833 hier niet veel van afgeweken heeft, maar we moeten een slag om de arm houden. Spijtig voor Johan Hendrik, maar niemand ziet hem als de ideale kandidaat om zitting te nemen in het kiescollege, hij krijgt nul stemmen.⁹² Hoewel dit een eenmalig voorbeeld is kan er toch gesteld worden dat de anderen liever geen scherprechter in het kiescollege zien. Vaak werden kiescolleges samengesteld door middel van sociale netwerken. De scherprechter viel hier dus buiten. Een prominente plaats binnen de sociale elite van de stad kan de scherprechter waarschijnlijk niet worden toe bedeed. Een andere, minder voor de hand liggende oorzaak kan ook zijn dat Johan Hendrik kenbaar heeft gemaakt bij de sociale elite, zich niet verkiesbaar te stellen.

Daarna treffen we Johan Hendrik in het 'register van stemming uitgebracht door kiescollege, alfabetische namenlijst met aantal op raadsleden uitgebrachte stemmen' uit 1839. Ook ditmaal worden er geen stemmen op de scherprechter uitgebracht. Dat het toch uitzonderlijk was dat Johan Hendrik voorkwam in de bovengenoemde registers van 1833 en 1839 blijkt uit de algemene cijfers voor heel Nederland. In 1839 waren ruim 40.000 stedelingen stemgerechtigd, dat komt neer op een stemgerechtigde stedelijke bevolking van vier procent in Nederland.⁹³ Omstreeks 1839 voldoen daarnaast in de Nederlandse steden bijna 16.000 personen aan de vereisten om tot lid van het kiescollege gekozen te kunnen worden, dat is ruim anderhalf procent van de stedelijke bevolking.⁹⁴ Johan Hendrik zijn economische positie in Den Bosch, maar ook in Nederland mag dus niet onderschat worden. Hij behoorde in de jaren 1830 tot de elite van Nederland. Of hij de enige scherprechter in Nederland was die tot de elite behoorde zal verder onderzoek naar kiesregisters moeten uitwijzen.⁹⁵

De jaren 1840 zijn voor Johan Hendrik minder voorspoedig wanneer we afgaan op de

⁸⁹ Stadsarchief Den Bosch, NSA, *Register waarin benoembare personen voor het kiescollege voor de raad* (1833), inv. nr. 3700. Helaas worden in dit register geen belastingbedragen vermeld waardoor een vergelijking op basis van cijfers in Den Bosch niet mogelijk is.

⁹⁰ Blok, *Stemmen en kiezen*, 113-115.

⁹¹ Koninklijke Bibliotheek, 'Voorstel van wet tot wijziging van art. 1 der wet van 4 Juli 1850' <http://resourcecgd.kb.nl/SGD/18841885/PDF/SGD_18841885_0000788.pdf> [geraadpleegd op 19-5-2016].

⁹² Stadsarchief Den Bosch, NSA, inv. nr. 3700

⁹³ Let wel, het betreft cijfers betreffende de stedelijke bevolking. De onder de rurale bevolking bevonden zich uiteraard ook stemgerechtigden. Zie bijlage 8 uit Blok, *Stemmen en kiezen*, 300-301.

⁹⁴ Ibidem, 134-135.

⁹⁵ De kiesregisters van Arnhem, één van de hoofdstandplaatsen in Nederland voor de scherpechter zijn verloren gegaan in de Tweede Wereldoorlog bij de Slag om Arnhem.

kiesregisters waarin de uitgebrachte stemmen staan. In de bewaard gebleven registers van Den Bosch uit de jaren '40 komt hij niet meer voor.⁹⁶ Dit zou veroorzaakt kunnen worden door de minder wordende primaire werkzaamheden. Tussen de jaren 1830 en 1860 worden er maar zeventwintig personen ter dood gebracht in heel Nederland. In de twee decennia daarvoor werd de doodstraf nog zesenzeventig keer uitgevoerd.⁹⁷ Ondanks dat scherprechters een vast jaarinkomen verdienden is het echter niet uit te sluiten dat zij per opdracht, lees executie of andere taken die bij zijn beroepsomschrijving horen, extra betaald kregen. Een onkostenvergoeding voor de eventuele materialen of reistijd was niet ongebruikelijk in het scherprechtersambt.⁹⁸ Het is voor te stellen dat wanneer de beul zuinig aan deed hij wat van zijn onkostenvergoeding kon sparen. Daarnaast is het ook mogelijk dat zijn nevenactiviteiten, die een welkome aanvulling op het salaris waren, afnamen.

Duiken we het bevolkingsregister van 1850 van 's-Hertogenbosch in, dan zien we iets opmerkelijks in het huishouden van Johan Hendrik. Gerdina van Venrooij woont bij de familie Kleijne in, zij is de dienstbode van de familie.⁹⁹ Vanaf wanneer Gerdina in dienst is getreden is onbekend. Zij vertrekt in 1851 naar Heesch om te trouwen.¹⁰⁰ Het behoeft geen uitleg dat slechts weinigen gezinnen in de stad personeel in dienst hadden. Dat Johan Hendrik dat wel had, duidt op een sterke economische basis. Dat er vóór hem werd gewerkt duidt op enige mate van acceptatie in de samenleving. Waar in vroegere eeuwen de scherprechter alleen kon rekenen op assistentie of huishoudelijke hulp uit de absolute onderkant van de samenleving, lijkt daar nu geen sprake meer van te zijn. Gerdina trouwt met een keurige schoenmaker uit Oss.¹⁰¹

Wat in het geval van Johan Hendrik ook kan duiden op goede maatschappelijke positie was, dat hij naast het bedienen van het zwaard en de strop en bedienend personeel bezat, ook ongediplomeerd chirurgijn was.¹⁰² In het eerste hoofdstuk werd duidelijk dat het voor een scherprechter niet vreemd was ook chirurgijn te zijn, gezien zijn kennis van menselijk lichaam. Zoals vroeger de beul om zijn chirurgijnskwaliteiten geaccepteerd en zelfs gerespecteerd kon worden, lijkt

⁹⁶ De registers met belastingbedragen uit de jaren 1840 zijn niet aanwezig in het stadsarchief van Den Bosch.

⁹⁷ Centraal bureau voor de statistiek, 'Statistisch Jaarboek voor het Koninkrijk der Nederlanden 1852' <http://www.historisch.cbs.nl/detail.php?nav_id=2-1&id=73514790&index=5> [geraadpleegd op 18-5-2016] 222-223.

⁹⁸ Het salaris van een scherprechter lag tot 1826 op f1134,-. Vanaf 1826 werd het salaris f1100,- wat nog steeds een hoog bedrag was in die tijd. Assistenten kregen veel minder uitgekeerd, f378,- vanaf 1826. Van Eeghen, 'De positie van', 94-95.

⁹⁹ Stadsarchief Den Bosch, *Bevolkingsregister Den Bosch*, (1850-1860).

¹⁰⁰ Stadsarchief Den Bosch, *Bevolkingsregister Den Bosch*, (1850-1860).

¹⁰¹ 'Burgerlijke stand Heesch 1874 Overlijdensregister 1874' <<http://www.bhic.nl/memorix/genealogy/register?serviceUrl=%2Fgenealogie%2Fweergave%2Fregister%2Flay-out%2Fblader%2Fid%2Fde36f837-9578-04bd-d5e2-8974553b4933%3Fapikey%3D0ea60280-55ad-11e2-bcfd-0800200c9a66%26image%3Da8324102-a7be-2a37-ecce-1996eb9a7608%26akteid%3De84a2fba-1774-65f7-d84f-858b96fa0c5b%26akteentiteit%3D2b336812-759b-4e68-919c-53501b69ae3a>> [geraadpleegd op 1-7-2016].

¹⁰² Genealogie Kleijne, IV III.3.A2.

de conclusie dat ook Johan Hendrik hierdoor gewaardeerd werd binnen de Bossche samenleving. Hoewel er bewijs is dat hij steeds meer wordt geaccepteerd, zijn er ook zeker stemmen die minder positief zijn. Zoals in de inleiding vermeld, was kamerlid Storm niet erg kritisch over het ambt van scherprechter wat hij 'verfoeyelijk' vond.¹⁰³

In het zeer lange ambtstermijn van Johannes Libordius Kleijne veranderde Den Bosch meerdere malen van gezicht. Het behoorde zowel tot de Bataafse Republiek, als tot het Koninkrijk Holland van Lodewijk Napoleon, als het keizerrijk Frankrijk, als het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en tot slot behoorde het toe aan het koninkrijk wat het nu is: Nederland. Den Bosch zelf veranderde niet enorm, het was een garnizoensstad en dat bleef het nog lang. De sociale problemen gingen goeddeels aan Johannes Libordius voorbij, hij behoorde tot de welgestelde burgerij van 's-Hertogenbosch. Het is niet voor niks dat hij meerdere malen voorkomt in de stem- en kiesregisters van de stad. Ook zijn broer komt voor in de stemregisters. Hij heeft zich weten te ontworstelen aan het scherprechtersambt en werd geen slechte schrijnwerker. Zoon Johan Hendrik stond zelfs op de lijst van mannen die voor het kiescollege gekozen konden worden. Hiermee behoorde hij ook tot de elite, want er waren maar 16.000 anderen in heel Nederland die dat ook konden zeggen. Dat hij personeel in dienst had en ongediplomeerd chirurgijn was, zijn ook bewijzen voor zijn respectabiliteit in de samenleving. Het lijkt aannemelijk dat de acceptatie van scherprechters vooral te maken heeft met de verandering van het beroep. Met name de vermindering van het aantal openbare executies kan er voor gezorgd hebben dat de schijnwerper minder op hem gericht werd.

Hoofdstuk 3: Het scherprechtersambt loopt ten einde

De laatste Bossche executie

De nacht van 3 op 4 augustus in 1855 zou voor de familie Van Dis een verschrikkelijke worden. Vier mannen uit St. Willebrord beraamden een inbraak bij het ouder echtpaar in Dinteloord. Ze betraden het pand door de deur open te breken. Als eerste vielen de mannen de oude vrouw met stokken aan. Ze werd zwaar mishandeld. Haar man die naast haar lag en stokdoof was, werd wakker van het gestommel. Hij kon echter niets uitrichten tegen het agressieve inbrekerskwartet, waarvan twee de vrouw met de stok bewerkten. Onder bedreiging van de dood, stond de vrouw haar sleuteltje van de linnenkast af waarin de kostbaarheden van de familie Van Dis opgeborgen lagen. Man en vrouw Van Dis werden daarop in hun bedstede opgesloten. Ondertussen was ook de dienstmeid wakker geworden die in een ander bedstee sliep. Ook zij werd in haar bedstee opgesloten, maar zij kon door een spleet alles wat er gaande was, goed zien. Grietje Burgers, zoals de dienstmeid heette,

¹⁰³ Van Eeghen, 'De positie van de scherprechter', 95-96.

bleek later van onschatbare waarde als getuige. Uit het huis werden onder meer f900,- zilver bestek en gouden oorbellen gestolen. Ook werden er levensmiddelen ontvreemd; deze werden nog dezelfde avond in het huis genuttigd.

Toen de mannen vluchtten, werd er meteen een zoekactie op touw gezet om de mannen te vinden. Gelukkig bleken de inbrekers bekenden van de politie te zijn; het waren notoire inbrekers. Twee van hen hadden meerdere celstraffen gekregen en werden zelfs ten pronk gesteld. Al snel werden ze opgepakt en berecht. De vier mannen werd de doodstraf opgelegd. Adriaan de Klerk, vader Cornelis de Jong en zijn zoon Jan de Jong en Hendrick Luyckx, zouden hun lot treffen aan de galg. Als laatste redmiddel wendden zij zich tot de koning die hen gratie kon verlenen. Jan en Hendrick kregen gratie en hun straf werd omgezet in een gevangenisstraf van twintig jaar. Cornelis en Adriaan kregen geen gratie en zij konden zich gereed gaan maken voor hun naderende einde. De volgende dag even voor 12 uur werden de terdoodveroordeelden door de scherprechter en zijn bediende naar het schavot geleid. Onder toezien van een mensenmassa had het recht zijn loop gehad.¹⁰⁴

Dit was de laatste executie in vreedstijd in Den Bosch. De scherprechter van dienst was Dirk Janssen uit Amsterdam, zijn bediende was de assistent-scherprechter uit Den Bosch; Johan Hendrik Kleijne. In de periode na 1850 kromp het scherprechtersbestand in Nederland verder in tot ze uiteindelijk volledig zou verdwijnen. Voor de familie Kleijne een hard gelag. Honderden jaren wisten zij scherprechtersposten in handen te houden of te krijgen, maar zij wisten dat ze een uitstervend ras waren.

Johan Hendriks baan stond op de tocht. Een reorganisatie van het scherprechterskorps zou wel eens kunnen betekenen dat er voor Johan Hendrik binnenkort geen plek meer was bij de galg. Met een verontruste blik zal Johan Hendrik de berichten uit de Tweede Kamer gelezen hebben. In de Tweede Kamer ontstond een discussie over de begroting betreffende de uitgaven die nodig waren om de scherprechters te kunnen betalen. Kamerlid Storm benoemde het probleem in 1849 al, waarop de Tweede Kamer het antwoord gaf dat met de aanstaande afschaffing van vele lijfstraffen, de bezoldiging al zodanig zou verminderen. In 1850 werd in Nederland f15.720,- begroot voor de traktementen van de scherprechters en hun assistenten. In die tijd had elke provincie nog een scherprechter en een assistent. In 1851 was het bedrag al verlaagd naar f14.170,-. Dat ook de Tweede Kamer het bedrag aan de hoge kant vond blijkt uit een passage van het Voorlopig Verslag:

¹⁰⁴ "s-Hertogenbosch, 4 juni', *Groningen Courant* (08 juni 1856)
<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=cornelis+de+jong&coll=ddd&page=1&facets%5Bperiode%5D%5B%5D=2%7C19e_eeuw%7C1850-1859%7C1856%7C&facets%5Bspatial%5D%5B%5D=Regionaal%7Clokaal&facets%5Btype%5D%5B%5D=artikel&identifier=ddd%3A010771969%3Ampg21%3Aa0013&resultsidentifier=ddd%3A010771969%3Ampg21%3Aa0013> [geraadpleegd op 29-5-2016].

“Door de openbaarmaking der geregtelijke statistiek is de overtuiging versterkt, dat het volstrekt noodeloos is geworden, bijna voor elke provincie eenen afzonderlijken scherprechter met een of twee adistenten te bezoldigen. Het blijkt toch uit dit stuk, dat gedurende de drie afgeloopene jaren over geheel het Rijk slechts 66 [keer een] enkel doodvonnis is uitgevoerd, en dat buitendien de toepassing der schavotstraf zeer zeldzaam is geweest. Bij zulk eenen staat van zaken kan de mogelijkheid eener aanzienlijke vermindering in het aantal scherprechters niet worden betwist. Men dringt op die vermindering algemeen aan, maar meent tevens de Regering in bedenking te moeten geven, om bij het ontslag dezer personen op hunnen bijzonderen toestand te letten, en dus hun volgend lot zooveel mogelijk te verzekeren”¹⁰⁵

De regering antwoordde dat zij het hier mee eens was en dat zij in ieder geval de ontstane vacatures niet opvulden. En passant wordt er in het verslag ook nog wat gezegd over de status van de scherprechter en zijn assistent. Bij een eventueel ontslag moet ze de bijzondere toestand van de personen in acht nemen en hen zo goed mogelijk verzekeren tegen hun komend lot.¹⁰⁶ Hieruit kan worden opgemerkt dat het voor scherprechters en scherprechterassistenten niet eenvoudig was een baan te vinden in de burgermaatschappij. Ondanks de stappen richting acceptatie, welke in het vorige hoofdstuk beschreven werden, rustte er ook toen nog een smetje van infamiteit op het beroep van beul.

De begroting voor 1851 werd verdedigd door de regering, maar werd door de Tweede Kamer weggestemd; 41 tegen en 23 voor. Hierdoor werd de regering gedwongen het scherprechtercorps drastisch te wijzigen. Bij kamerbesluit van 31 december 1850 no. 27 werden alle scherprechters en hun assistenten eervol ontslagen. Johan Hendrik verloor dan toch zijn baan. Voorlopig kregen hij en zijn collega's 2/3 van hun oude salaris als wachtgeld.¹⁰⁷ In plaats van de f1100,- gulden die hem per jaar toe kwamen, kreeg hij nog maar f733,33 gulden per jaar. Drie dagen later op 2 januari 1851 werd door de regering besloten dat wanneer er een scherprechter nodig was, deze uit het oude bestand van scherprechters werd gehaald. Scherprechters kregen geen vast salaris meer na 1851, ze kregen per handeling betaald, net als in vroegere tijden. Het wachtgeld voor inactieve scherprechters bleef intact. Voor scherprechters die wel klussen werden toegewezen gold het volgende: voor de uitvoering van een doodstraf werd f18,- betaald en voor het zwaaien over het hoofd met het zwaard f9,-. Op lijfstraffen stond ook een vergoeding van f9,- en voor het tentoonstellen van veroordeelden f6,-. Assistenten kregen steeds 1/3 van het bedrag. De reis- en verblijfkosten waren voor rekening van de overheid.¹⁰⁸ Deze praktijk hield niet lang stand. Volgens het Kamer Besluit van 16 augustus 1851 no. 62, werd bepaald dat er voortaan twee scherprechters in het gehele Koninkrijk actief

¹⁰⁵ Van Eeghen, 'De positie van', 4.

¹⁰⁶ Ibidem, 4.

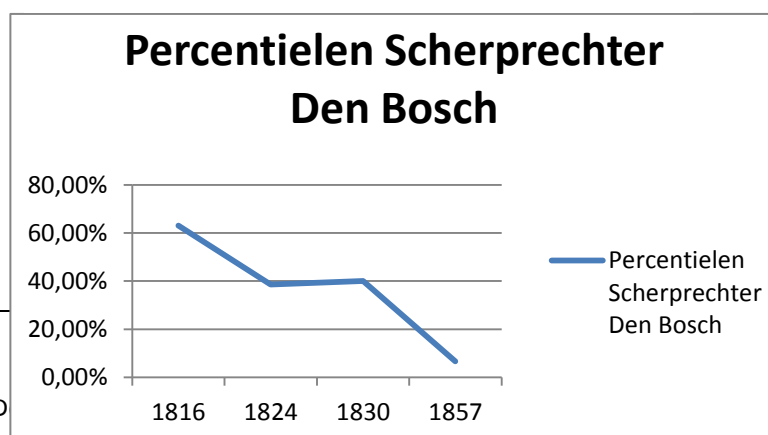
¹⁰⁷ Uit de circulaire blijkt dat alleen Drenthe en Utrecht geen eigen scherprechter hadden.

¹⁰⁸ Van Eeghen, 'De positie van', 5.

waren.¹⁰⁹ Zij kregen ieder twee assistenten. De ene scherprechter kreeg het oostelijk deel van Nederland onder zijn hoede, namelijk Gelderland, Friesland, Overijssel, Groningen, Drenthe en Limburg. De andere scherprechter kreeg de provincies Noord-Brabant, Zuid-Holland, Noord-Holland, Zeeland en Utrecht toegewezen. De standplaatsen voor de scherprechters werden Arnhem en Amsterdam. Het jaarsalaris voor scherprechters werd op f1200,- gezet, voor assistenten beduidend minder f400,-. Een kleine verhoging ten opzichte van de eerdere periode toen er een vast bedrag werd uitgekeerd voor de Bossche scherprechter. Reis- en verblijfkosten waren nog steeds voor de overheid, wel werden alle andere bonussen afgeschaft. Op 24 maart 1852 werden beide scherprechters in hun standplaats benoemd. Het zogeheten scherprechterloze tijdperk van ruim een jaar was voorbij.¹¹⁰

Voor Johan Hendrik Kleijne betekende het ontslag in 1851 dat hij met pensioen ging. Hij had toen al de respectabele leeftijd van 61 jaar. Genietend van zijn pensioen mocht Johan Hendrik nog altijd gebruik maken van zijn stemrecht bij gemeentelijke verkiezingen. De jaren waarin hij als scherprechter actief is geweest, zich als chirurgijn uitgaf en misschien een erfenis kreeg toebedeeld van zijn welgestelde vader, hebben hem een plekje tussen de rijkere bovenlaag van Den Bosch gegeven.¹¹¹ Maar erg stevig in het zadel zat hij niet. In 1857 voldoet hij nog maar net aan de geëiste belastingplicht van f20,-. Voor het jaar 1857 moet Johan Hendrik f23,85 betalen. Er blijken in Den Bosch nog 1082 mannen meer te zijn die ook minstens aan de f20,- belasting kunnen voldoen. De mediaan van alle bedragen is f54.05, dat wil zeggen dat de helft van alle mensen in het register meer dan dit bedrag ophoestten. Johan Hendrik zit met zijn bedrag aan de onderkant van de elite. Maar liefst 94 procent van de mensen in het register betalen meer. De vader van Johan Hendrik daarentegen hoefde in 1830 maar 60 procent van de elite voor zich te dulden. Johan Hendriks grootvader stond in zijn tijd zelfs nog hoger in rang, maar liefst 63 procent van de elite van Den Bosch liet hij achter zich. Een relatieve vermindering van de economische positie in Den Bosch is dus waarneembaar over de jaren 1816 en 1857. Het is belangrijk om niet te vergeten dat de familie Kleijne zich altijd tussen welgestelden van Den Bosch hebben mogen scharen.

Figuur 2: Ontwikkeling van de percentielen van de familie Kleijne in 1816, 1824, 1830 en 1857

¹⁰⁹ Ibidem, 6.

¹¹⁰ Ibidem, 6.

¹¹¹ Stadsarchief D

Bron: Stadsarchief Den Bosch, NSA, inv. nrs.: 3686, 3687, 3694, 3714.

Het stokje werd een paar jaar later overgenomen door zijn zoon Johannes Lubordus. Hij werd daarmee de vierde in lijn van de familie die het scherpe zwaard hanteerde in Den Bosch. Hij zou echter pas in 1855 in dienst worden genomen van de overheid. In dat jaar werden namelijk wederom veranderingen doorgevoerd. Het scherprechtersbestand werd nog verder ingekrompen. In plaats van twee scherprechters en vier assistenten voor heel Nederland, werd bepaald dat er vanaf 1 januari 1855 nog maar één scherprechter en twee assistenten actief mochten zijn in Nederland.¹¹² Als scherprechter werd Dirk Jansen uit Amsterdam aangesteld. Hij werd vergezeld door onze Johannes Lubordus Kleijne met als standplaats Den Bosch en Jacob Burk die in Den Haag resideerde.¹¹³ Deze laatste inkrimping werd veroorzaakt door dezelfde wet die bepaalde dat er nog maar één manier van executeren legitiem was. De wet van 29 juni 1854 bepaalde dat de veroordeelde met een strop om de hals vast gemaakt moest worden aan de galg, waarna een luik onder zijn voeten wegviel. Het zwaard werd tot genoegen van de scherprechter niet meer gebruikt, het was immers een moeilijke taak de kop van de romp te scheiden. Daarnaast werd bepaald dat het aantal verschillende misdrijven waarvoor men de doodstraf kon krijgen, de zogenoemde halsmisdrijven, beperkt werden. Voor vijf soorten misdaden verviel deze straf en ook het brandmerken verviel in zijn geheel. Geseling en tentoonstelling als straf bleef echter na 1854 nog wel mogelijk door een maas in de wet, deze straffen werden na 1854 echter niet meer uitgevoerd. Zo bleef er voor de scherprechter en zijn assistenten nog maar weinig werk over. In de periode 1854-1860 hoefden zij maar acht keer een doodvonnis in praktijk te brengen.¹¹⁴

Johan Hendrik was officieel de laatste scherprechter van 's-Hertogenbosch. Johannes Lubordus was immers niet uitsluitend aan Den Bosch verbonden. Een klein olieschilderijtje dat bewaard gebleven is in het gemeentearchief van Den Bosch duidt erop dat hij in redelijke welstand oud geworden is.

¹¹² Ibidem, 6.

¹¹³ C. Snijder, *Scherprechters te Maastricht*, 154.

¹¹⁴ Van Eeghen, *'De positie van'*, 7-8.

Afbeelding 2: Olieverfschilderijtje van Johan Hendrik Kleijne
Bron: Kleijne, *Genealogie Kleijne*, paginanummering ontbreekt.

115

De oude Johan Hendrik Kleijne (links met baard) en zijn tuinman Schimmelpenning (rechts) lieten zich omstreeks 1860 vereeuwigen. Het amicaal aandoende portretje lijkt een sociaal geaccepteerd man te laten zien, die geniet van zijn welverdiende pensioen. Dat er de moeite genomen is een schilderij van de beste man te maken kan er op duiden dat hij een niet-onbelangrijk, dan wel markant figuur in Den Bosch is geweest, maar het laten maken van een schilderijtje was in de tijd waarin fotografie nog in de kinderschoenen stond, geen rariteit. Het hebben van een tuinman betekent daarnaast dat Johan Hendrik zich deze kon veroorloven, waarmee hij over genoeg middelen heeft moeten beschikken om de tuinman te kunnen betalen. De luxe van het hebben van een tuinman wordt versterkt doordat Johan Hendrik, die weduwnaar was geworden, op dat moment inwoonde bij zijn zoon Johannes Lubordus. De familie woonde nog steeds in de St. Jorisstraat zo staat vermeld in het bevolkingsregister.¹¹⁶ Ook het merendeel van de in totaal dertien kinderen van Johannes Lubordus en zijn vrouw Johanna Sophia Eiman (1820/???) wonen dan nog in huis. Het is niet verwonderlijk dat zij een tuinman in dienst hebben. Het hebben van personeel is een statussymbool. De familie Kleijne gaf hiermee aan dat zij tot de gegoede burgerij behoorde.

Johan Hendrik Kleijne overleed uiteindelijk in 1864 op 74-jarige leeftijd. In zijn leven maakte hij nog mee dat zijn zoon enkele executies bijwoonde, maar er zelf geen meer uitvoerde. Wat hij

¹¹⁵ Kleijne, *Genealogie Kleijne*, paginanummering ontbreekt.

¹¹⁶ Stadsarchief Den Bosch, *Bevolkingsregister Den Bosch (1860-1870)*.

hierover gedacht moet hebben laat zich niet makkelijk raden. Aan de ene kant moet hij het eervol hebben gevonden dat zijn zoon het beroep overnam, aan de andere kant kwam daarmee ook zijn zoon in een hoekje van de maatschappij terecht waarbij hij door sommigen nog steeds niet geaccepteerd werd. De lieden die hem, omdat hij scherpechter was, met een schuin oog aan bleven kijken, waren grotendeels mensen die ver van de persoon afstonden. Tweede Kamerleden hebben zich niet positief uitgelaten over het vak en ze vonden dat het scherprechtersambt nog steeds was omgeven met infamiteit. Daarentegen waren in het geval van Johan Hendrik ook mensen waren die voor hem wilden werken en misschien vriendschappelijke relaties met elkaar onderhielden. De tuinman van het olieverfschilderijtje is hier een voorbeeld van.

Johannes Lubordus Kleijne, assistent uitvoerder van criminele vonnissen, was actief in een heel andere tijd dan zijn vader. Zijn salaris van f400,- in de jaren dat hij actief was, was zeker niet slecht. Ter vergelijking: een dagloner verdiende ongeveer f1.- per gewerkte dag.¹¹⁷ Seizoenswerkloosheid was toen een welbekend fenomeen waar vele dagloners mee te maken kregen.¹¹⁸ Het dagloon kan dan ook niet vermenigvuldigd worden met alle dagen van het jaar, maar wel met een portie daarvan. Tellen we zes werkdagen per week, dan zou het jaarsalaris uitkomen op f313,-. Dat is dus iets meer dan 3/4 van wat de assistent van de uitvoerder van criminele vonnissen toekomt per jaar. De f400,- die Johannes Lubordus kreeg zijn niet toereikend genoeg om voor te komen in de kiesregisters van Den Bosch. Aan de landelijke verkiezingen had zijn vader al lang niet meer mee mogen doen, de gemeentelijke verkiezingen nog tot 1857. Hierna vinden we geen enkele Kleijne meer in de kiesregisters terug.¹¹⁹

Nieuwe bestaanswijze

De inkrimping van het vak zal voor de familie nog verdere consequenties hebben gehad dan alleen het uiteindelijke verlies van hun baan. Eeuwenlang is het vak van vader op zoon over gegaan en was het sluiten van endogame huwelijken aan de orde van de dag. Rond 1800 moest het nog ondenkbaar zijn geweest dat niemand van de familie het scherpe zwaard nog zou hanteren, en dat de oude onderlinge familiebanden met ander scherprechtersfamilies ten einde zou komen. In de loop van de 19^e eeuw werd het duidelijk dat dingen voorgoed zouden veranderen. Ze moesten op zoek naar nieuwe mogelijkheden om zichzelf in stand te houden.

Het eerste probleem waarop zij stuitten was het zoeken van een geschikte huwelijkskandidaat. Waar vóór de 19^e eeuw geput kon worden uit gelederen der scherprechters van

¹¹⁷ J. J. M. Franssen (red.), *De Bossche arbeider in zijn werk- en leefmilieu*, 4 dln. (Tilburg, 1977) I: 98. Grote diversiteit valt te bespeuren in de verschillende bedrijfstakken. Binnen de bedrijfstakken enorm verschil tussen het salaris van een man, vrouw en kinderen.

¹¹⁸ J. de Jonge, *De industrialisatie van Nederland tussen 1850 en 1914* (Nijmegen, 1976) 18.

¹¹⁹ Alle beschikbare kiesregisters heb ik doorgenomen tot en met 1917, het jaar waarin het algemeen kiesrecht voor mannen werd ingevoerd.

een andere stad of zelfs een ander land, was daar aan het eind van het scherprechters tijdperk geen sprake meer van. Het trouwen met iemand uit dezelfde beroepsgroep voor scherprechters is gebaseerd op twee theorieën. De ene luidt dat het voor scherprechters niet mogelijk was buiten de beroepsgroep te trouwen, omdat niemand met hen wilde trouwen vanwege hun oneervolle beroep. De andere theorie vertelt dat scherprechters zelf niet met iemand uit een andere beroepsgroep wilden huwen omdat ze het ambt stevig in handen wilden houden.¹²⁰ Het belang van de laatste theorie is na 1850 overbodig geworden. Het ambt kan immers niet meer in de familie worden gehouden nu de aanstelling wordt geregeld door nationale overheid. De vraag of er mannen en vrouwen buiten de beroepsgroep bereid zijn te trouwen met de kinderen van de scherprechter blijft over. Daarmee samenhangend kan de vraag gesteld worden uit welk milieu de mogelijke huwelijkskandidaten kwamen. Om te bepalen uit wat voor soort hout ze gesneden waren wordt hier naar het beroep van de man gekeken. In het geval van de vrouw is dit een stuk moeilijker te bepalen, aangezien het beroep van getrouwde vrouwen in de 19^e eeuw over het algemeen niet in de bevolkingsregisters werden opgenomen.¹²¹ Om dit te ondervangen wordt er gekeken naar het beroep van de vader van de bruid. De veronderstelling dat de situatie waarin kinderen opgroeiden, met al haar mogelijkheden en beperkingen, grotendeels bepalend was voor het milieu waar ze in terecht kwamen, maakte mogelijk dit te zien als een afspiegeling van de maatschappelijke status van de vader van het gezin.

In het kader van dit onderzoek wordt alleen gekeken naar het gezin van Johannes Lubordus Kleijne en zijn vrouw Johanna Sophia Eiman. Samen kregen zij maar liefst dertien kinderen,¹²² onder wie zes dochters en zeven zonen.¹²³ Alvorens de familie van Johannes Lubordus te analyseren nog een opmerking vooraf. Waar Johannes Lubordus nog tweemaal in het huwelijk trad met een vrouw uit een scherprechtergeslacht¹²⁴, daar trouwde Johan Hendrik met Cilia Cante, een gewone vrouw die niet uit het scherprechterswereldje afkomstig was. Johanna Sophia Eiman, de vrouw van Johan Hendrik, was ook een vrouw die vooraf geen familiale banden had met scherprechters. Haar vader was geelgieter¹²⁵ en stadspoortklokkenluider van 's-Hertogenbosch. In het standaardwerk van F.

¹²⁰ Blok, 'Over de infamie', 184.

¹²¹ Bij geen van de vrouwen uit de familie Kleijne is een beroep aangetroffen. Mogelijk verdiende haar man genoeg om het hele gezin te onderhouden en had ze geen beroep. Mogelijk werd het beroep verzwegen uit angst voor de fiscus of werd huisnijverheid niet gezien als beroep, maar het weglaten van het beroep van de vrouw kan ook administratief van aard geweest zijn.

¹²² In sommige gevallen wordt Wilhelmina als oudste dochter van Johannes Lubordus en Johanna Sophia genoemd, maar er is niets over bekend en wordt in genealogie Kleijne dan ook niet genoemd. Het zou kunnen gaan om een stil geboren kind, die niet in de bevolkingsregisters geregistreerd staat.

¹²³ Kleijne, *Genealogie Kleijne*, IV. A. 1.

¹²⁴ Trouwde met zijn volle nicht Sophia Kleijne, dochter van de scherprechter van Breda. Trouwde daarna met Maria van Anholt uit het scherprechtergeslacht Van Anholt uit Nijmegen.

¹²⁵ Een geelgieter was iemand die werkte met geelkoper, ook wel messing genoemd. Messing was in die tijd een alliage van roodkoper en galmei-erts. In tegenstelling tot de koperslager, bewerkte de geelgieter geen

Jansen over de Bossche arbeiders en haar werk- en leefmilieu worden de beroepen genoemd die het meest voor kwamen. Geelgieter en stadspoortklokkenluider vallen daar niet onder. Voor met een geelgieter vergelijkbaar beroep, tingieter, staat een salaris van f5.5 per week tegenover, dat komt neer op f286,- per jaar.¹²⁶ In termen van sociale classificatie schuurt het gezin Eiman tussen de kleine burgerij en de arbeidersklasse. Bij welke groep vader Eiman precies hoorde is niet met zekerheid vast te stellen. Geschoold industrieel personeel behoorde volgens J. Fransen tot de arbeidende klasse terwijl een meesterknecht in de fabriek behoorde tot de kleine burgerij.¹²⁷

Welke beroepen bezigden de kinderen van Johannes Lubordus en met wie trouwden zij dan? Een aantal kinderen halen de huwbare leeftijd helaas niet. Voor zover na te gaan sterven vier kinderen voor hun derde levensjaar.¹²⁸ Geheel vreemd is dit niet rond 1850. In Den Bosch was de zuigelingensterfte hoog; 300 kinderen per 1000 geboortes werden niet ouder dan 1 jaar. 41 procent van alle sterfgevallen in de periode 1850-1859 komt uit de groep van kinderen onder de vijf jaar.¹²⁹ Cecilia, de oudste dochter, trouwde op 16 augustus 1862 met Joannes Antonius Nederveen. Hierbij trof Cecilia geen slechte partij, Nederveen was goudsmid van beroep. Volgens Bossche gegevens een van de best betaalde banen in de stad.¹³⁰ Nederveen kreeg een weksalaris van f6.2 in 1866.¹³¹ Het gezin van Cecilia woonde in de Verwersstraat F184; een betrekking in de binnenstad van Den Bosch.¹³² Nicolaas Jacobus, de oudste zoon, had een bewogen leven dat hem in vele steden bracht. Hij verhuisde in 1863 naar Sliedrecht (6 juli 1863) om twee maanden later (30 september 1863) weer huiswaarts te keren naar het ouderlijk huis. Misschien genoot hij in Sliedrecht een deel van zijn opleiding als kleermaker, maar het kan ook seizoenswerk geweest zijn dat hem naar Sliedrecht lokte. Drie jaar later trekt hij echter de weide wereld in, hij vestigt zich eerst in Brussel. Ondertussen had hij het beroep van kleermaker eigen gemaakt. Later, in 1870 trekt hij verder naar Parijs: de modestad bij uitstek. Tot 1892 bleef hij in Parijs wonen om daarna terug te keren naar Nederland. Zijn nieuwe woonplaats werd Kampen. Zijn jongere zus Frederica en broer August woonden er al, zij verhuisden er in 1864 naar toe. Van hen weten we verder niets. Johannes Lubordus (1851-1915), niet te

koperplaten, maar werden de messing producten gegoten.

<<http://www.wikidelft.nl/index.php?title=Geelgieter>> [geraadpleegd op 26-5-2016].

¹²⁶ Franssen (red.), *De Bossche arbeider*, I: 104-105.

¹²⁷ Ibidem, 7-8.

¹²⁸ Henriette Augusta(1844/23-5-1845), Frederica Louisa Wilhelmina (1845/9-4-1847), Anna Maria Sophia (2-12-1849), Frederik Johan (1853/4-6-1854)

¹²⁹ Nederlands interdisciplinair demografisch instituut, *Bevolkingsatlas van Nederland. Demografische ontwikkelingen van 1850 tot heden*. <<https://www.nidi.nl/shared/content/output/2003/nidi-2003-bevolkingsatlas.pdf>> [geraadpleegd op 4-7-2016]

¹³⁰ Franssen, *De Bossche arbeider*, 102-105.

¹³¹ Ibidem, 102-105. Zie tabel VIII voor het overzicht van de weeklonen in Den Bosch voor de jaren 1853 en 1866.

¹³² Bossche encyclopedie, 'Stratenlijst' <http://denbosch.digicity.nl/Informatie/Bossche_Encyclopedie-113406960id.html> [geraadpleegd op 27-5-2016]. Het woonhuis van Cecilia Kleijne en Joannes Nederveen staat er nog steeds, het is een rijksmonument.

verwarren met zijn vader, zwierf door heel Nederland. In Tilburg was hij tingietersknecht (1872), in Hengelo smid (1875) en later tuinman (1875-1880). Vanaf 1880 staat hij in de boeken als winkelier en in 1890 verhuist hij naar Utrecht. Zijn tocht door Nederland eindigt in Vught waar hij overlijdt. Zoon Frederik (1855-1888) was leerling horlogemaker voordat hij in militaire dienst ging. Hij diende in Oost-Indië, maar tijdens de terugreis gaat het mis. Op 33 jarige leeftijd overlijdt hij aan boord van het stoomschip "Zuid-Holland" op de Middellandse Zee¹³³. Jongste dochter Johanna Henriette trouwde in 1879 met Maurice Visscher en verhuisden in 1885 naar Nijmegen. Van Lubordus Nicolaas, de een naar jongste zoon, is bekend dat hij ook naar Indië vertrok. Hij verbleef daar maar liefst veertien jaar voordat hij weer naar Den Bosch terug keerde. Hij trouwde en kreeg acht kinderen. Bij zijn overlijden werd hij genoemd als gepensioneerd militair. Over de jongste zoon Adolf Johan weten we helaas niets.¹³⁴

Dat niemand meer een - aan scherprechters verwant familielid - trouwt lijkt opmerkelijk, maar zoals Wilbertz beargumenteert is dat niet vreemd. In het Duitsland van de 19^e eeuw werden mannen die trouwden met een scherprechterdochter niet als oneervol gezien.¹³⁵ Waarom dat zo is maakt ze niet duidelijk, maar het maakt wel de weg vrij - als de lijn voor Nederland wordt doorgetrokken - voor mannen met een goed beroep zoals Nederveen een vrouw te trouwen waarvan haar vader weliswaar een op zijn minst bijzonder beroep had, maar toch uit een welgesteld milieu kwam.

Waar grootvader Johan Libordius en vader Johan Hendrik Kleijne uit de elite van Den Bosch afkomstig waren, lijkt het erop dat het gezin van Johannes Lubordus Kleijne eerder een familie uit de middenklasse was. De zonen en schoonzonen van Johannes Lubordus Kleijne vinden we allemaal terug in de hogere arbeidende klasse, ook wel 'fatsoenlijke volksklasse' genoemd of in de kleine burgerij. In het geval van 's-Hertogenbosch is dat geen vreemde constatering. Den Bosch kent in de negentiende eeuw een grote verscheidenheid aan beroepen en ambachten. De stad is niet gericht op één soort industrie zoals Tilburg de textielindustrie naar zich toe trok. Den Bosch was de provinciale hoofdstad met een grote schare ambtenaren, leraren, geestelijken en ander dienend personeel. Daarnaast bezat het enige industrie, maar niet op een grote schaal. Ambachtslieden en kleine werkplaatsen vond je overal in de stad, maar ook kooplieden waren sterk vertegenwoordigd. Niemand van de familie Kleijne vinden we in Den Bosch terug in de "geringe volksklasse" of het "lumpenproletariaat". Deze twee klassen bestonden uit lieden die ongeregeld en ongeschoold werk verrichtten in de kleine bedrijfjes of juist grote fabrieken. Het lumpenproletariaat wordt gekenmerkt

¹³³ Genealogie online, *Stamboom de Bruijn » Frederik Johan Adriaan Alphonsus Kleijne*. <<https://www.genealogieonline.nl/stamboom-de-bruijn/19383.php>> [geraadpleegd op 19-7-2016].

¹³⁴ Stadsarchief Den Bosch, *Bevolkingsregister gemeente 's-Hertogenbosch*, (1860-1870) en (18710-1890).

¹³⁵ Blok, *Over infamie van de scherprechter*, 182.

door zij die hulpbehoevend en vaak werkloos zijn.¹³⁶

Opvallend is dat van de kinderen die de jeugd hebben overleefd er slechts enkelen in Den Bosch zijn blijven wonen, er drie in Kampen terecht komen en één in Nijmegen. Opvallend is dat twee familieleden Nederland dan wel Europa over zwerven. Eén mogelijke verklaring voor deze mobiliteit wordt door Fransen zelf gegeven. Hij stelt dat het loonpeil in Den Bosch structureel te laag was om aan de primaire levensbehoeften te kunnen voldoen. Het loonpeil in Den Bosch lag rond 1870 op f5,- per week, waar het gemiddelde loonpeil in de rest van Nederland op f6,- lag.¹³⁷ Een studie naar Arnhem, dat qua grootte vergelijkbaar is met Den Bosch in 1870, wees zelfs uit dat een gemiddeld arbeidersgezin f9,- per week nodig had om de meest noodzakelijke kosten te kunnen dekken.¹³⁸ De huurprijs van huizen was daarnaast in Den Bosch hoger dan in de rest van Nederland. Het was geen zeldzaamheid dat de huurprijs tussen de f1,2 en f1,5 per week lag.¹³⁹ Ter vergelijking: arbeiders in andere steden betaalden zelden meer dan zestig cent per week aan huur.¹⁴⁰ Die hoge huurprijzen zijn te wijten aan de geringe mogelijkheid tot uitbreiding van de stad. Er mocht nog steeds geen bebouwing buiten de stadsmuren plaatsvinden.¹⁴¹ Hierbij moet wel opgemerkt worden dat deze bedragen gelden voor arbeidersgezinnen, terwijl geen van Johannes Lubordus' (schoon)zonen bij die klasse hoorden. Kijken we echter naar het potentiële salaris dan kunnen we niet anders dan concluderen dat zij evenzeer problemen hebben moeten ondervinden in Den Bosch.¹⁴² Uitwijken naar een andere stad is dan niets meer dan een logische stap.

Door het immer minder wordende ambt van (assistent)scherprechter, moest de familie Kleijne zich opnieuw heroriënteren op de huwelijks- en carrièremarkt. De aanwezigheid van Johan Hendrik in de kiesregisters tot 1857 en het in dienst hebben van een tuinman duidt zeker op enige welgesteldheid van de familie. Middels de kinderen van Johannes Lubordus, die zijn vader opvolgde en niet meer in de kiesregisters voor kwam, is daarna geprobeerd zijn maatschappelijke status te achterhalen. We kunnen hieruit concluderen dat alle kinderen, op één na, een huwelijkspartner vonden. De kinderen, waarvan bekend is wat ze zijn gaan doen, kunnen worden gepositioneerd binnen de kleine burgerij of de hogere arbeidersklasse.

¹³⁶ Fransen, *De Bossche arbeider*, I: 8-9.

¹³⁷ *Ibidem*, II: 261.

¹³⁸ Arbeiderslonen en levensbehoeften in de gemeente Arnhem, in Tijdschrift uitgegeven door de Nederlandse Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, 3^e reeks, deel XI (1870), verschillende mededelingen, blz 88.

¹³⁹ Fransen, *De Bossche arbeider*, II: 261.

¹⁴⁰ 'Geld en waarden'

<<http://www.cvanderson.nl/geneaweb2/Algemene%20Info/Geld%20en%20waarden.htm>> [geraadpleegd op 7-7-2016]

¹⁴¹ *Ibidem*, I: 25.

¹⁴² Het loonpeil in Den Bosch lag in 1870

Conclusie

De afschaffing van de doodstraf in 1870 bracht een einde aan het tijdperk van de scherprechters in Nederland. Johannes Lubordus werd eervol ontslagen en kreeg een pensioen van f230,-, ongeveer 2/3 van zijn laatst verdiende loon. Lang heeft hij er niet van kunnen genieten, Johannes Lubordus Kleijne overleed op 10 april 1871. Hiermee werd voor de familie Kleijne het scherprechterboek definitief gesloten om nooit geopend te worden.

Uit de literatuur is gebleken dat de positie van scherprechters binnen de maatschappij ambigue is. Het oneervolle karakter van de beul is jarenlang onderwerp van discussie geweest. De scherprechter zou door zijn infame beroep een marginale positie in de maatschappij innemen. Vooroordelen, negatieve narratieven en onwetendheid hebben het debat gestuurd zonder dat er daadwerkelijk naar de maatschappelijke positie van de scherprechter is gekeken.

Hier is naar de familie Kleijne gekeken als een coherente groep die overeenkomstige kenmerken bezit. Op deze wijze kan het langetermijnsverhaal van de Bossche scherprechters in de negentiende eeuw goed onderzocht worden. Deze, ietwat prosopografische benadering, maakt het mogelijk kwantitatief onderzoek naar deze familie te doen. Overeenkomsten - het ambt en hun woonplaats bleef in de gehele negentiende eeuw hetzelfde - en verschillen door de jaren heen drijven naar boven en ontwikkelingen kunnen inzichtelijk gemaakt worden.

Echter, niet alle vragen kunnen met deze methode worden beantwoord. Zeer complexe vragen zoals of infamie nog steeds een rol speelde in de negentiende eeuw ten aanzien van scherprechters is moeilijk te beantwoorden. De kritieken uit de Tweede Kamer lijken toch enige terughoudendheid ten aanzien van de scherprechter weer te geven. Is dit onwetendheid van personen die zelf nooit in aanraking zijn gekomen met een scherprechter, of is het toch het laatste restje infamie wat boven komt drijven. Beide argumenten bevatten een kern van waarheid. Dat de Bossche scherprechter chirurgijn als nevenfunctie hadden kan er toe hebben bijdragen dat in Bossche kringen infamie een veel kleinere rol heeft gespeeld. Zeker wanneer de werkzaamheden van de beul afnamen en hij daardoor minder in het openbaar optrad, zou de persoon achter de scherprechter meer de boventoon hebben kunnen voeren. Het is vooralsnog niet uit te sluiten dat er in de negentiende-eeuwse samenleving resten ervan infamie aan het ambt hebben gekleefd, bevestigd kan het evenmin worden.

De maatschappelijke status van de Bossche scherprechter is hier onderzocht op basis van de stem- en kiesregisters van de stad 's-Hertogenbosch. De uniciteit van het beroep van scherprechter

maakt het moeilijk deze adequaat te vergelijken met bijvoorbeeld ambtenaren of chirurgijns. Er is dan ook voor gekozen om de scherprechter binnen de Bossche samenleving te positioneren. De drie generaties bleken tot de gegoede lieden van de stad te behoren. Zij woonden echter niet in de rijkste wijk van Den Bosch. De wijk van de familie Kleijne behoorde zelfs tot één van de minst goede wijken. De wijk maakt een opmars richting het gemiddelde niveau van Den Bosch, maar bereikt deze niet. Wonend tegenover de gevangenis had praktische voordelen, maar het doet afbreuk aan het sociale imago van één van de rijkere families van Den Bosch.

Binnen de wijken treffen we de familie aan in de hoogste kringen. Hoewel ook hier de cijfers een licht verval laten zien kan hun economische positie niet onderschat worden. Samenhangend met hun economische positie is het stemrecht. Was je in staat genoeg belasting te betalen, dan werd je het stemrecht verleend. Johannes Libordius en Johan Hendrik mochten hier volop gebruik van maken. Johan Hendrik kon zelfs verkozen worden in het kiescollege. Dat hij niet werd verkozen kan duiden op de afwezig van sociale netwerken in de elite. Politieke desinteresse kan evengoed het gebrek aan op hem uitgebrachte stemmen verklaren. De laatste telg, mocht niet meer stemmen. Het vermogen en salaris waren dermate afgenomen dat hij de noodzakelijke belastingen niet kon betalen. De verminderde werkzaamheden en het feit dat Johannes Lubordus slechts assistent scherprechter was, zijn de oorzaken van zijn verslechterde economische positie.

Om de sociale status van de familie te achterhalen is er gekeken naar nevenfuncties, waarbij Johan Hendrik als chirurgijn functioneerde. Het is moeilijk hier conclusies aan te verbinden. Waar in vroegere eeuwen het zijn van chirurgijn enige sociale acceptatie te weeg bracht, kan dat voor de negentiende eeuw niet met zekerheid worden gesteld, maar het blijft wel aannemelijk.

De status van het gezin van Johannes Lubordus is gezien zijn afwezigheid in de registers moeilijk te achterhalen. Door te kijken met wie zijn kroost trouwden en wat voor beroep ze uitvoerden is de conclusie te trekken dat het gezin tussen de kleine burgerij en de hogere arbeidersklasse in zit. Dit staat natuurlijk in schril contrast met zijn vader en grootvader die tot de absolute elite behoorden. Waar Johannes Libordius en Johan Hendrik nog wel met een aan scherprechters verwante vrouwen trouwden, huwt Johannes Libordius met een vrouw van 'gewone' komaf. Het in stand houden van scherprechtersdynastieën verloor in de negentiende eeuw aan importantie. Het endogame huwelijkspatroon dat eeuwen lang gegolden had in het scherprechterswereldje, kwam ook ten einde. De kinderen van Johannes Lubordus huwden met partners afkomstig uit de kleine burgerij, waar ze blijkbaar geaccepteerd werden. We moeten het gezin Kleijne in de jaren 1860-1870 dan ook niet veel hoger inschatten. De grote mobiliteit onder de kinderen van Johannes Lubordus kan enerzijds verklaard worden door de moeilijke omstandigheden in Den Bosch en anderzijds door hun zucht naar opwaartse sociale mobiliteit. Het is niet te zeggen dat zij dit ook bereikt hebben.

Op sociaal vlak lijkt de familie Kleijne nooit onderdeel van de elite geweest te zijn. Het lijkt er op dat hoe verder de werkzaamheden als scherprechter afnemen, hoe meer de familie sociaal geaccepteerd raakt. De hoge economische status van de scherprechters uit Den Bosch in de eerste helft van de negentiende eeuw lijkt niet te corresponderen met een plek in de sociale bovenlaag van Den Bosch. Toekomstig onderzoek zal moeten uitwijzen wat de sociale status van de Bossche scherprechter was. Mogelijk biedt onderzoek naar sociale netwerken binnen de elite van Den Bosch soelaas. Om de scherprechter niet alleen binnen een stad te positioneren, maar binnen een land zullen er studies moeten volgen die de scherprechters uit andere steden, en zelfs uit andere landen onder de loep nemen. Een beeld van de maatschappelijke status scherprechter in Europees perspectief in de negentiende eeuw kan het beeld dat we van scherprechters hebben sterk veranderen. De stem- en kiesregisters zijn hiervoor zeer geschikt. Mogelijk bewaard gebleven egodocumenten van scherprechters zullen een goudmijn zijn voor dit soort onderzoek.

Bibliografie

Literatuur

Abeele, Andries van den, 'De beulenfamilie Boutquin en Guisen', *Biekorf* (1992) 414-416.

Arasse, Daniel, *De machine van de revolutie: een geschiedenis van de guillotine* (Nijmegen, 1989).

Arbeiderslonen en levensbehoeften in de gemeente Arnhem, in Tijdschrift uitgegeven door de Nederlandse Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, 3^e reeks, deel XI (1870), verschillende mededelingen.

Blok, Anton, 'Over de infamie van de scherprechter', *Volkskundig Bulletin* 9.2 (1983).

Blok, Lodewijk, *Stemmen en kiezen: Het kiesstelsel in Nederland in de periode 1814-1850* (Groningen, 1987).

Delarue, Jacques, *Le metier de bourreau* (Parijs, 1979).

Eeghen, Isabella van, 'De positie van scherprechters in Nederland in de 19^e eeuw', *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis* 93 (1955) 93-100.

Eerenbeemt, Henricus van den, '*s-Hertogenbosch in de Bataafse en Franse tijd 1794-1814: Bijdrage tot de kennis van de sociaal-economische structuur* (Nijmegen, 1955).

Franssen (red.), J. J. M. *De Bossche arbeider in zijn werk- en leefmilieu*, 4 dln. (Tilburg, 1977) I.

Friedland, Paul, '*Seeing justice done. The age of spectacular capital punishment in France*' (Oxford, 2012).

Harrington, Joel, *Dagboek van een beul: meester Frantz Schmidt van Neurenberg (1554-1634)* (Amsterdam, 2013).

Jong, Joop de, 'Prosopografie, een mogelijkheid. Eliteonderzoek tussen politieke en sociaal-culturele geschiedenis', *Low Countries Historical Review* (1996) 201-215.

Jonge, J. de, *De industrialisatie van Nederland tussen 1850 en 1914* (Nijmegen, 1976).

Kappelhof, Ton, 'Aarzelend op weg naar de moderne tijd (1794-1874)', *Bossche bouwstenen* 1 (1978) 106-122.

Kleijne, L. J. M., *Genealogie Kleijne* (St. Oedenrode, 1973).

Nowosadto, Jutta, *Scharfrichter und Abdecker. Der Alltag zweier "unerliche Berufe" in der Frühen Neuzeit* (Paderborn, 1994).

Nowosadtko, Jutta, 'Zwischen Integration und Ausgrenzung', *Essener Unikate* 6-7 (1995) 65-72.

Snijder, Cornelis, 'Het scherprechttersgeslacht Van Gelder (Von Geldern)', *De Nederlansche Leeuw* 131 (2014).

Snijder, Cornelis, 'Servaes van Aldenhoven, een zestiende-eeuwse Gelders scherprechter', *Arnhem historisch tijdschrift* 35 (2015) 146-160.

Snijder, Cornelis, 'Een stad-Groninger familie van scherprechtters. Genealogie Füchten/Fuchten', *Gruoninga* 53 (2008).

Snijder, Cornelis, 'Scherprechtters te Maastricht. Een historisch-genealogische studie', *De Nederlandsche leeuw* 119: 5/6 (2002) 145-219.

Snijder, Cornelis, 'Scherprechttersfamilie Kahle (Caele). Huwelijksverbod voor Bossche scherprechter' *Bossche kringen* 1:3 (2014) 8-15.

Spierenburg, Pieter, *Judicial violence in the Dutch republic: corporal punishment, executions and torture in Amsterdam 1650-1750* (Amsterdam, 1978).

Pieter Spierenburg, *Spectacle of suffering. Executions and the evolution of repression: from a preindustrial metropolis to the European experience* (Londen, 1984).

Pechacek, Petra, 'Scharfrichter und Wasenmeister in der Landgrafschaft Hessen-Kassel in der Frühen Neuzeit' *Europäische Hochschulschriften* vol. 953 (Berlijn, 2003).

Vullings, Peter, 'Geacht en veracht, genezer en beul. Scherprechtters van het Overkwartier van Gelre, 1582-1811', in: *Limburgs geschied- en oudheidkundig genootschap jaarboek 2006* (Maastricht, 2006) 97-188.

Wilbertz, Gisela, 'Scharfrichter und Abdecker im Hochstift Osnabrück. Untersuchungen zur Sozialgeschichte zweier "unehrlicher" Berufe im nordwestdeutschen Raum vom 16. bis zum 19. Jahrhundert', *Osnabrücker Geschichtsquellen und Forschungen* (Band XXII) (1979).

Wilbertz, Gisela, 'Scharfrichter in der Vormoderne. Mit beispielen aus Alltag und Lebenswelt in der Stadt Erfurt', *Signa Ivrivis* 13 (2014) 293-314.

Witt Huberts, Fred de, *De beul en z'n werk* (Amsterdam, 1937).

Websites

Bossche encyclopedie 'St. Jorisstraat' <[http://www.bossche-encyclopedie.nl/straten/jorisstraat,%20sint.htm?p1=index1822.1.htm?title=Stratenlijst%201822%20\(volkstelling\)&t1=Stratenlijst%201822%20\(volkstelling\)&title=Sint%20Jorisstraat](http://www.bossche-encyclopedie.nl/straten/jorisstraat,%20sint.htm?p1=index1822.1.htm?title=Stratenlijst%201822%20(volkstelling)&t1=Stratenlijst%201822%20(volkstelling)&title=Sint%20Jorisstraat)> [geraadpleegd op 17-5-2016].

Bossche encyclopedie, 'Stratenlijst' <http://denbosch.digicity.nl/Informatie/Bossche_Encyclopedie-113406960id.html> [geraadpleegd op 27-5-2016].

'Burgerlijke stand Heesch 1874 Overlijdensregister 1874'
<<http://www.bhic.nl/memorix/genealogy/register?serviceUrl=%2Fgenealogie%2Fweergave%2Fregister%2Flayout%2Fblader%2Fid%2Fde36f837-9578-04bd-d5e2->

[8974553b4933%3Fapikey%3D0ea60280-55ad-11e2-bcfd-0800200c9a66%26image%3Da8324102-a7be-2a37-ecce-1996eb9a7608%26akteid%3De84a2fba-1774-65f7-d84f-858b96fa0c5b%26akteentiteit%3D2b336812-759b-4e68-919c-53501b69ae3a](https://www.genealogieonline.nl/stamboom-de-bruijn/9383.php) [geraadpleegd op 1-7-2016].

Centraal bureau voor de statistiek, 'Statistisch Jaarboek voor het Koninkrijk der Nederlanden 1852' <http://www.historisch.cbs.nl/detail.php?nav_id=2-1&id=73514790&index=5> [geraadpleegd op 18-5-2016].

Dupont, Marleen, 'Openbare terechtstellingen in West-Vlaanderen 1811-1867' <http://www.thesis.net/terechtstellingen/terechtstellingen_deel_III.htm#3> [geraadpleegd op 21-5-2016].

Genealogie online, *Stamboom de Bruijn » Frederik Johan Adriaan Alphonsus Kleijne*. <<https://www.genealogieonline.nl/stamboom-de-bruijn/9383.php>> [geraadpleegd op 19-7-2016].

Gerhardt Mulder, 'Het scherprechtersgeslacht Kleine of Kleijne' <<http://www.crimehistory.nl/beulen/kleijne.html>> [geraadpleegd op 8-7-2016].

's-Hertogenbosch, 4 juni', Groningen Courant (08 juni 1856) <http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=cornelis+de+jong&coll=ddd&page=1&facets%5Bperiode%5D%5B%5D=2%7C19e_eeuw%7C1850-1859%7C1856%7C&facets%5Bspatial%5D%5B%5D=Regionaal%7Clokaal&facets%5Btype%5D%5B%5D=artikel&identificer=ddd%3A010771969%3Ampg21%3Aa0013&resultsidentificer=ddd%3A010771969%3Ampg21%3Aa0013> [geraadpleegd op 29-5-2016].

Koninklijke Bibliotheek, 'Voorstel van wet tot wijziging van art. 1 der wet van 4 Juli 1850' <http://ressourcesgd.kb.nl/SGD/18841885/PDF/SGD_18841885_0000788.pdf> [geraadpleegd op 19-5-2016].

Nationaal Kompas, 'Wat is sociaaleconomische status?' <<http://www.nationaalkompas.nl/bevolking/segv/wat-is-sociaaleconomische-status/>> [geraadpleegd op 17-5-2016].

Nederlands interdisciplinair demografisch instituut, 'Bevolkingsatlas van Nederland. Demografische ontwikkelingen van 1850 tot heden.' <<https://www.nidi.nl/shared/content/output/2003/nidi-2003-bevolkingsatlas.pdf>> [geraadpleegd op 19-5-2016].

Sman, C. van der, 'Geld en waarden' <<http://www.cvandersman.nl/geneaweb2/Algemene%20Info/Geld%20en%20waarden.htm>> [geraadpleegd op 7-7-2016].

Statenvertaling online, 'Marcus 6 vers 27' <<http://www.statenvertaling.net/bijbel/marc/6.html>> [geraadpleegd op 8-6-2016].

Bronnen

Stadsarchief Den Bosch

bevolkingsregisters 1850-1890.

Inv. nr. 3686 Stadsarchief Den Bosch, Nieuw Stedelijk Archief, *Register waarin de stemgerechtigde inwoners zijn ingeschreven, 1816*

Inv. nr. 3687 Stadsarchief Den Bosch, NSA, *Register waarin belastingschuldigen uit de kohieren van de rijksontvanger over het jaar 1824 zijn opgenomen als stemgerechtigden (boven de 20 gld.) en benoembare personen voor het kiescollege tot het benoemen van de raadsleden (boven 40 gld.), 1824.*

Inv.nr. 3697, NSA, *Register waarin stemgerechtigden voor de benoembare personen voor het kiescollege staan geregistreerd, 1827*

Inv. nr. 3695 , NSA, *Lijst van stemgerechtigden voor de benoeming van het kiescollege voor de raadleden, 1830*

Inv. nr. 3700, NSA, *Register waarin benoembare personen voor het kiescollege voor de raad, 1833*

Inv. nr. 3703, NSA, *Register waarin benoembare personen voor het kiescollege voor de raad, 1839*

Inv. nr. 3714, NSA, *Register van de kiesgerechtigden voor de verkiezing van het kiescollege voor de gemeenteraad, 1857*